

Н. ГАЛІМСЬКИЙ

Клясовий тариф, як невідкладна чергова проблема страхової політики Держстраху на селі.

1. Соціальне настановлення в обов'язковому сільському окладному страхуванні у зв'язку з черговими завданнями реорганізації.

Суть обов'язкового окладного страхування визначається його соціальним настановленням. Загальновизнаним є соціальний характер страхування робітників і службовців на випадок настання небезпек, що загрожують здоров'ю або життю робітників і службовців. В даному разі страхування виконує дуже важливу соціальну функцію охорони інтересів праці. В умовах селянського господарства, де наймана праця становить виняток, наявність в родині звичайно кількох душ робітників дає можливість зберегти провадження господарства на попередньому рівні, навіть і у випадках втрати працездатності одним з членів господарства. За забезпеченості робочою силою трудового родинного колективу, можливість господарювання тут обумовлюється наявністю потрібних для с.-г. продукування землі, будівель, інвентаря, худоби. Зруйнування стихійними силами потрібного в селянському господарстві майна неминуче призводить потерпіле господарство до занепаду і злиднів, а потім до повного зникнення його, як господарчо-продуцентної одиниці. Отже обов'язкове страхування на селі повинно бути скероване не на охорону від небезпек, що загрожують життю або здоров'ю, а на забезпечення майна, що є базою функціонування кожного господарського осередку. По суті страхування, скероване на майнову охорону трудового селянства, має той же соціальний характер, як і страхування робітників і службовців від нещасних випадків, хвороби та інвалідності. — „І коли це останнє ми називаємо соціальним страхуванням, то й селянське (обов'язкове) страхування, що оберігає сталість селянського господарства, можна також назвати страхуванням соціальним“^{*)}.

В чому ж полягає соціальне настановлення обов'язкового окладного страхування в умовах реконструкції народного господарства?

Коли у період відбудовних завдань обов'язкового окладного страхування на селі було забезпечити мінімальну потребу в житлі, господарських будівлях, живому інвентарі, то для періоду реконструктивного, що ставить за основне завдання підвищити продуктивність сільського господарства на основі агронауки та машинової техніки, важливо якомога повніш забезпечити збереження наявних і нагромаджуваних вироб-

Від редакції. Перехід Держстраху до чіткого клясового тарифу є невідкладним завданням сьогодення, що воно потребує широкого обговорення на сторінках преси.

^{*)} Див. статтю на це питання проф. Рибникова у „Вестнике Государственного Страхования“ № 14-16 за 1924 р.: „Обязательность страхования“. Д-р Вигдорчик у книзі: „Теория и практика социального страхования“, вип. 1, стор. 19-20, дає таке ж позначення природи соціального страхування.

ничих цінностей від руйнації, що її завдають стихійні лиха. Охорона може стати реальною тільки тоді, коли страхування у вузькому розумінні (відбудовне) буде щільно зв'язане з системою заходів, що попереджують або послабляють шкоду, завдану господарству лихами. Робота Держстраху не може через це сходити на роль посередника, що збирає з населення страхові оплати і роздає їх потім по настанні страхових випадків.

Силою завдань моменту вона повинна охопити на повний обсяг функцію охорони сільського господарства від руйнацій завданих природою. Держстрах неминує мусить стати за єдиний в Союзі центр, що організує переведення протипожежних заходів на селі; він повинен прийняти участь в плануванні, у фінансуванні сільського вогнетривалого будівництва, у першу чергу щодо колективних господарств; повинен брати безпосередню участь в організації заходів боротьби і попередження нещасних випадків також в інших галузях сільського страхування. Разом з тим висувається гостра потреба утворити республіканський фонд на заходи превенції та репресії, запровадивши окремі набавки на страхові оплати.

Соціальне перебудування села, що йде таким швидким темпом, також не може не відбитись на зміні методів роботи і на самих завданнях Держстраху в царині обслуговування ним приватно-господарського сектору народного господарства на селі. Колективізація приватних господарств неминує повинна обумовити таку організацію державного страхування, яка забезпечувала б розмежування страхової політики щодо страхування усупільненого майна, порівнюючи з індивідуальним. У правилах про порядок страхування повинна бути передбачена низка пільг колективним господарствам з метою викликати додаткові стимули до колективізації, а також з метою забезпечити економічну сталість таких господарств. Пільгова політика обік колективних господарств, природно, повинна здійснюватись не за рахунок усупільненого сектору, а за кошти індивідуальних господарств. Інша постава питання призвела б до обтяження фондів усупільненого сектору, фондів кооперативних.

Сукупність усіх моментів, що підлягають розв'язанню, сполучена з значним зростанням страхових оплат для населення. Доведення норм страхового забезпечення в усіх галузях обов'язкового страхування на кінець п'ятирічки до 75% оцінки страхових об'єктів і навіть до 100% для бідноти, відповідно до п'ятирічного плану, повинно давати поступове і досить значне підвищення рік у рік сум страхового окладу. Поруч з цим тарифові ставки доведеться тримати на рівні, що цілком забезпечує: а) самооплатність всієї операції обов'язкового окладного страхування, тим часом як дотепер воно давало в цілому дефіцит; б) накопичення страхових резервів на випадок незвичайних відхилень наслідків страхування від нормальної втратності, прийнятої для вирахування тарифів; в) накопичення засобів утворити окремий превентивно-репресивний фонд. Вже тепер сума вирахуваного до надходження у 1929-30 році окладу з обов'язкового страхування досягає 211 мільйонів карбованців на весь Союз і 50 мільйонів карбованців (приблизно) на Україну. Вже й щодо поточного року чинна система страхової тарифікації, а разом з тим і страхового обкладення утворює великі труднощі до своєчасного успішного збирання страхових оплат.

Чинну систему збудовано на уніфікованих для всього селянства тарифових страхових ставках, без найменшого обліку платездатності окремих груп сільського населення. Не враховується, власне кажучи, як буде показано нижче, і економічна міць окремих територій. Як клясовий коректив до системи уніфікованих тарифових ставок, встанов-

лено пільги для повного або часткового звільнення від страхових оплат незаможних господарств, але це не усовує органічних дефектів тарифікації. Недоодержана в наслідок надання пільг частина окладу перекладається на всі господарства (платників) збільшенням тарифової ставки на один і той же %, незалежно від моці та платездатности окремих соціально-економічних груп платників, а тому кожне збільшення окладу неминуче призводить до підвищення навантажень на утворення пільгового фонду, а збільшення пільг, розподіляючись за уніфікованих ставок, в одному і тому ж % до оплат кожного страхування, повинно неминуче вдарити й по таких малоплатездатних групах господарств, що притикаються з соціально-економічного боку до категорії опільгованих, але що не могли увійти до їх числа через недостатність пільгового фонду.

За зазначених умов тягар страхових оплат на ближчий час може стати надсильним не тільки для маломісних господарств, а й для значної частини середняцьких. Між питаннями реорганізації державного страхування найневідкладнішим є корінна зміна тарифової політики Держстраху на селі. Рада Народніх Комісарів УСРР ще 29-го грудня минулого року категорично висловила за потребу запровадити у сільсько-господарському страхуванні тарифи диференційовані замість уніфікованих, з обліком господарської міці окремих груп сільської людности і з встановленням мінімуму господарського достатку, що нижче його всі господарства повинні зовсім звільнитись від сплати страхових внесків. Постановою Секретаріату Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету з 12-VIII, Народньому Комісаріату Фінансів доручено перевірити, як відбивається на окремих округах чинна система страхування на селі з недиференційованими тарифами, і як ця система захищає інтереси окремих шарів селянства. Що корінна реформа страхового обкладення є питанням сьогоднішнього дня, про це говорить і постанова Ради Праці й Оборони з 14-го червня біжучого року. Згідно з цєю постановою, НКФ-ну СРСР доручено „подати до РПО не пізніш 1-го січня 1930 року доповідь на питання про пристосування окладного страхування до соціальних груп селянства“. Центр ваги, замість знайти суто тарифові шляхи й схеми, зосереджується на корінній реорганізації страхового обкладення, на способі розподілу вирахованого за тими чи тими підставами контингенту страхового окладу для кожної союзної республіки.

Коли не рахуватись з соціальною природою обов'язкового страхування взагалі і з орієнтацією на утворення пільгових умов для незаможних та середняцьких шарів селянства, то було б правильно і логічно з погляду принципів чистого страхування встановити досить детальний і диференційований страховий тариф, погоджений з різницями та ступінем небезпеки страхового ризику, за категоріями об'єктів, територією тощо. Але в таксму разі ми мали б страхування, організоване за суто комерційним типом, страхування індивідуалістичне, що його пануючою формою є акційне страхування в умовах суто капіталістичної організації господарства.

Одначе, саме внесення елементу обов'язковости в страхування перетворює останнє з форми індивідуалістичної на форму соціальну. Підпадаючи потім, в умовах Радянського Союзу, під вплив загального напрямку соціально-економічної політики, обов'язкове окладне страхування зазнає дальшої відозміни в напрямкові поширення та поглиблення закладеного в самій його природі принципу.

Соціальне настановлення в царині обов'язкового страхування повинно мати своєю метою економічне підсилення та зміцнення незаможних і середняцьких шарів селянства. Запроваджуючи страхування як публіч-

но-правову повинність для всього населення, простуючи разом з тим до повнішої страхової охорони селянського майна так шляхом підвищення норм страхового забезпечення, як і попередженням та припиненням самих лих, держава в особі Держстраху повинна вжити всіх заходів до того, щоб тягар страхових оплат відповідав до платіжних ресурсів малосилих шарів селянства. Самооплатність страхування не дозволяє, проте, суму оплат, що підлягає вилученню з прибутку індивідуальних господарств, визначити для всіх страхувачів за нижчим рівнем, відповідно до платездатності малосилих шарів людности. Звідсіль вже неминуче виникає потреба диференціювати оплати для груп господарств різної економічної міці.

До цього часу соціальний момент відбивався на тарифових ставках в такий спосіб, що він входив, як набавка для утворення пільгового фонду, до самої конструкції тарифів, при чому набавку встановлювано однаковою пропорцією для всіх груп страхувачів. До яких протиріч призводить через таку уніфіковану систему тарифів однаковий розмір (у %) набавки для всіх груп, вже вказано вище. Потрібно поглибити далі соціальний момент. Страхове середовище обов'язкового страхування, соціально диференційоване щодо суб'єктів страхування, не може бути обслуговуване далі соціально недиференційованими тарифовими ставками. Диференціяція ж тарифових ставок, а отже й страхового обкладення, кінець кінцем, повинна зійти на перекладення частини оплат з малосилих і не досить міцних груп страхувачів на найміцнішу групу, з тим, що середняцькі, цілком платездатні групи населення мають залишитись з середніми розмірами ставок і оплат, встановленими для всього страхового поля в цілому.

За теперішнього періоду соціалістичної реконструкції народного господарства державне страхування в процесі обслуговування сільського господарства повинно неминуче перетворитись в руках держави на одну з соціальних підойм, що сприяють, з одного боку, переміщенню матеріальних засобів з господарств куркульських і заможних до господарств незаможно-середняцьких, а разом з тим в цілому — колективізації тих же незаможно-середняцьких верств селянства.

Далі, у міру чимдуж підсилюваного руху колективізації, кількісний розвиток соціального моменту в царині обов'язкового окладного страхування повинен неминуче перетворитись на якісний. Перевертання кількості на якість визначиться далі поступовим відмиранням чисто страхових елементів аж до того моменту, коли після охоплення колективізацією переважної більшості індивідуальних господарств, вся операція страхування повинна виформуватись, як система накопичення страхових фондів, шляхом вивласнення певної частки громадянського прибутку, з оберненням цих фондів на відновлення зруйнованих стихійними лихами виробничих цінностей і на попередження або послаблення цих лих. В умовах переходу до накопичення фондів страхового значення, усвідомлюючи ідею фондів з погляду всього народного господарства, не розгалуженого на мільйони самостійних господарчих осередків, природно, повинна анулюватись роля застрахованої суми, як характерного в страхуванні критерія, що визначає розмір відповідальности держави, розмір вимог на відшкодування втрат потерпілим господарствам, розмір оплат, що їх накладається на окремі господарства. Разом з тим інститут забезпечення народного господарства на випадок стихійних лих, страхова охорона інтересів сільського господарства в цілому довершить коло соціального розвитку від форм, притаманних суто індивідуалістичній організації народного господарства, до усупільнених форм виробництва.

Намічувані завдання не знаходяться в непримиреному протиріччі з ідеєю страхування, коли розглядати саму ідею діалектично, у процесі громадянських стосунків. Висуваючи таке настановлення в царині обов'язкового страхування вже в теперішній момент, як цілком реальне, ми лише робимо належні висновки з соціальної природи обов'язкового страхування в умовах соціалістичної реконструкції народного господарства. Переміщення частки народного прибутку від одних груп населення до інших є наслідком соціальної природи та соціальної структури народного господарства. Характерно, що навіть в умовах суто капіталістичної структури господарства „майже всі економісти страхування робітників відносять до розділу політичної економії про розподіл народного прибутку, виходячи з того принципу, що цей державний інститут за свою мету має поліпшити становище працюючих щодо їх частки з народного прибутку“*).

Слід додати, що до цього ж розділу політекономії академик Воблий відносить і все майнове страхування (навіть капіталістичні форми його організації), аргументуючи такими міркуваннями: „Прибутки заможних класів значною мірою залежать від того майна, яким вони володіють. Загибель цього майна відбивається на розмірі одержуваного ними прибутку. Отже страхування, як економічний засіб захисту цілості майнового фонду, повинно розглядати у зв'язку з розподілом“.**)

Мотивація акад. Воблого цілком може бути пристосована лише в умовах капіталістичного господарства. Заможні класи тут, завдяки страхуванню, мають можливість забезпечити покриття у грошовій формі основного капіталу після руйнацій, переведених незвичайними явищами природи.

Форма обов'язковості до ідеї страхування прилучає соціальний момент обслуговування інтересів широких мас трудової людності. Радянське страхування поглиблює соціальний момент в напрямкові переважної охорони певних класових груп господарств. Соціалістична реконструкція народного господарства кінець кінцем призводить до повного відмирання страхових принципів, при чому страхування заступається системою накопичення страхових фондів.

Говорячи за страховий фонд, що забезпечує постійний капітал підчас процесу відтворення від шкоди, з матеріального боку, через руйнування, що їх викликають випадкові небезпеки, К. Маркс вказує на страховий фонд, як на „єдину частку надвартості і надпродукту, а отже й додаткової праці, яка поруч з частиною, що служить для поширення процесу відтворення, повинна зберігатись і по знищенні капіталістичного способу виробництва“***).

II. Сучасна тарифова політика Держстраху.

Вже за теперішнього часу Держстрах одійшов в окладному страхуванні від суто страхових принципів: їх значно кореговано соціальним моментом, що визначається в наданні пільг біднішим страхувачам, а також у практиці територіального перекладення страхових оплат. Намагаючись весь час збудувати страхові тарифи протекціонально щодо менш заможних шарів людності, Держстрах шукав розв'язання питання не в ґрунтовній зміні тарифної політики, з тим, щоб відірватись від успадкованої практики земського обов'язкового страхування, а в часткових змінах тарифових схем. Основне завдання перебудови тарифових

*) Академик Воблий: „Основы экономики страхования“, 2 вид. стор., 26.

**) Ibidem стр. 26.

***). К. Маркс. Капітал, том III, книга 2, стр. 313, 4-е видання.

схем, коло якого до цього часу заходжувався Держстрах, полягало в тому, щоб корегувати територіальну диференціацію тарифових ставок, переклавши страхові оплати з одної території на іншу.

Отже динаміка змін в галузі збудування тарифових схем для обов'язкового окладного страхування відбиває загальне бажання Держстраху вирівняти вартість для населення „страхової послуги“, що воно має від держави, додержуючись принципу зрівняльного страхового обкладання. Однак, саме в цьому „вузькому місці“ тарифова політика Держстраху потрапила в лабіринт глибоких протиріч через неясність цілевого настановлення, неправильність методологічного підходу, недооблік кількісних і якісних змін в положенні страхового середовища, що характеризує господарський розвиток Союзу РСР, з закінченням відбудовного періоду із переходом до реконструктивного.

Так бажана зрівняльність саме й не давалась весь час до рук, зявдяки тому, що метода страхової роботи не врахувала соціальної структури обслугованого середовища. Вона оперувала з пересічними величинами при встановленні тарифів, наче-б то в дійсності доводилось мати справу з „пересічним“ господарством, з недиференційованою масою селянських господарств. В дійсності ж, перекладаючи оплати з населення одної території „А“ на населення другої території „Б“, спускали з очей, що разом з тим і частина оплат, яка стосується до заможного населення А, неминуче перекладається на середняків території Б і навіть на незаможників, оскільки наданих пільг могло не вистачити для звільнення від страхових оплат усіх малосилих господарств. Це перше протиріччя, що до нього неминуче призводить пристосування уніфікованих тарифових ставок до страхового середовища, соціально цілком виразно диференційованого. Знайти неіснуючу середину між малосилими й заможними господарствами є фікцією, а не завданням реальної політики в радянських умовах.

Вирівнювання тарифових ставок шляхом об'єднання в один тарифовий район місцевостей з різноманітним характером і чинниками втратності (наприклад — включення до одної й тієї-ж тарифової смуги по страхуванню коней степової частини УСРР поруч з такими округами лісостепової смуги, як Волинська, Бердичівська, Проскурівська, Вінницька, Білоцерківська, Київська, Могилівська. Тульчинська, Кам'янецька, Шевченківська), і так само перекладування, як коректив до тарифового районування, могло би знайти для себе виправдання, якби в основу таких змін було покладено облік економічних умов. Але, збудування тарифових смуг відбило в собі лише різницю небезпеки в страховому ризикові, і тому одна й та-ж смуга об'єднує місцевості, розкидані по території всього Союзу, при чому вони з побутового і економічного боку часто-густо нічого спільного між собою не мають.

Переводити будь-які перекладання проміж смуг, в такий спосіб збудованих, це означає не стверджувати, а ігнорувати економіку, ігнорувати повнотою економічні умови. Та й перекладання роблять по кожній галузі страхування зокрема. Цілком можлива така колізія, коли один і той же район (смуга) в одній галузі страхування одержує зниження, в інших набавку до теоретично вирахованих для цих галузей страхування тарифових ставок. Отже залежно від окремих галузей страхування ніби-то санкціонується діаметрально протилежна оцінка економічних умов одного й того ж району.

Незалежно від різниці умов, що їх утворює різниця відбудовного та реконструктивного періодів розвитку народного господарства, в організаційних формах роботи Держстраху повинні знайти повний відбиток зміни, що випливають з кількісного зростання розвою обов'яз-

кового окладного страхування. Ті методи і форми роботи, що відповідали початковій стадії не можуть утриматись тепер, коли обов'язкове окладне страхування ставить вимогу про вилучення з прибутків приватно-господарського сектору суми окладу, що досягає для України 50 мільйонів крб., тобто $\frac{5}{8}$ розмірів с.-г. податку на 1929-30 рік.

Кількісне зростання обов'язкового страхування, викриваючи внутрішні протиріччя, неодмінно повинно призвести до такого стану розвою коли кількісні різниці переходять на різниці якісного порядку.

Доки обов'язкове страхування не поширювалось на всі важливіші небезпеки та об'єкти, доки забезпечувалась $\frac{1}{5}$, — $\frac{1}{4}$ частина вартості об'єктів, сума окладу була невелика, і тому припустимо було користуватися для цілей страхового обкладення виключно страховими ознаками, ігноруючи різницю в природі окремих частин, що з них складаються ставки тарифового забезпечення.

Вже тепер структура страхового обкладення на селі така, що від 1-4 до 1-3 частини страхових оплат припадає на навантаження, які мають податковий характер (на покриття пільг, недоплати), або ж на навантаження, які можна виправдати лише для більш платездатних господарств (відрахування на утворення запасного капіталу). Навантаження ці мають, безперечно, тенденцію до дальшого зростання (потрібен, наприклад, спеціальний фонд, що забезпечує плянове здійснення заходів боротьби й попередження щодо стихійних лих та небезпек), а разом з тим зростатимуть й суто податкові елементи страхового обкладення. Ясно, що розподіл цієї частини окладу на основі тарифової ставки, що враховує лише вартість страхового ризика і не знаходиться ані в якому відношенні до прибутковості господарства та до його платездатності, не може бути допущений.

Невідповідність між структурою тарифу і кількісним зростанням обкладення неминуче повинна була утворювати обертання кількісних різниць на різниці якісного порядку. Ніякими перекладуваннями, вирівнюваннями, ніякими надбудовами до уніфікованого тарифу протиріччя ці не розв'язувались. Навпаки, надбудови вносили нові протиріччя, бо шлях тарифової політики і встановлених форм організації (статика) продовжували знаходитись в корінному протиріччі з внутрішньою природою явища і зродженими нею силами розвитку (динаміка).

Настала цілком певно така фаза розвитку, коли соціально нерухому форму страхових тарифів повинна заступити соціально рухома, диференційована за соціальним розрізом форма.

Той глухий заулоч, куди зайшла тарифова політика Держстраху, рішуче вимагає відмовитись від системи єдиного обкладення не диференційованого за міццю окремих груп селянства. Відмічені основні протиріччя неминучим наслідком ігнорування класової структури селянства і потреби для Держстраху взяти безпосередню участь у справі регулювання складних соціально-економічних відносин у приватному господарському секторі. За теперішнього часу не може мати місця тарифова політика, розрахована на абстрактного „середнього“ селянина.

III. Основні моменти, що повинні бути враховані при переході до класового збудування тарифів.

Відмовлення від єдиної для всього селянства схеми тарифових ставок повинно стати разом з тим за перехід до збудування страхового обкладення, подібно до системи, що має місце в царині обкладення сільсько-господарським податком. Проте перехід до класового збудування

тарифів, жодною мірою не повинен означати ні відмовлення від страхування, ні заміни його цілевою набавкою до с.-г. податку: заміна страхування цілевою набавкою була б помилкою—ігнорувалось би доброзичливе ставлення селянства до сплати страхових внесків, і разом з тим така заміна гостро розбігалась би з тенденцією до скорочення контингенту с.-г. податку. Хоч в який би спосіб вираховувати суму страхових оплат для кожного господарства, ясно, що сплачена господарством сума грошей утворює зустрічне зобов'язання Держстраху щодо охорони даного індивідуального господарства шляхом покриття втрат, коли настане страховий випадок. Факт взаємності обов'язань Держстраху й господарства—платника страхового окладу—сам собою проводить чітку границю між страхуванням і податком, бодай із певним цілевим призначенням, оскільки жодний податок не фіксує, не утворює конкретних обов'язань щодо кожного індивідуального господарства.

Найосновніші специфічні особливості страхування повинні бути враховані і мусять відбитись при збудуванні класового тарифу обов'язкового страхування. Тільки за таких умов обов'язання Держстраху відповідатимуть розмірові потрібних від населення внесків, а з другого боку, тільки зберігши страхову основу обкладення, можливо забезпечити й на майбутнє те доброзичливе ставлення селянства до страхових оплат, що до цього часу сприяло розвитку й поширенню окладного страхування протягом усього періоду його існування.

Суть страхування вимагає, щоб оплати, які береться з населення, суворо відповідали обов'язанням, прийнятим на себе Держстрахом, як страхівником. В той же час страхові оплати не можливо повнотой рівняти до податку. Тому немає можливості піти на таке широке звільнення окремих груп населення від сплати страхових внесків, як це має місце щодо сільгосподатку. Повне звільнення від страхових внесків мусить бути обмежено групою господарств з найменішим прибутковістю. Щодо решти категорій малосилих господарств, то кращою і відповіднішою до суті страхування формою полегшення тягара страхових оплат було б проектування зменшених тарифів і потім, якщо це буде потрібно, часткове звільнення від сплати нарахованих за зменшеними тарифами страхових внесків.

За межу зменшення тарифових ставок для малосилих категорій господарств-платників повинна стати вартість страхування для Держави, тобто такий розмір оплат, що був би достатній для покриття відшкодованих населенню страхових втрат і накладних видатків на утримання апарату то провадження операцій. Ця частина тарифових оплат повинна бути основною і досить сталою для всіх категорій страхувачів—платників страхових внесків. Гострі відхилення від неї загрожували б перекопченням основи страхування і втратою потрібного критерія при виробленні тарифів. Якби тариф для окремих груп страхувачів, що їх притягується до сплати на повний розмір, був взятий нижче нетто-ставки, що визначається втратністю страхового карбованця, то це могло б несприятливо вплинути на психіку населення, послабивши імпульс до охорони господарства. Не можна забувати, що причини втратності значною мірою коріняться в характері, звичаях населення, уважному або недбалому ставленні до охорони свого майна тощо, а це все такі моменти, що безумовно залежать від волі населення.

Коли можливість перерозподілу основної частини оплат, що відповідає нетто-ставці плюс витрати на провадження операцій, між категоріями господарств різної міці слід визнати обмеженою і можливою лише для категорії господарств з мінімальним господарським достатком за рахунок надання пільг, оплачуваних міцнішими категоріями господарств,

то зате щодо частини окладу, яка відповідає навантаженням податкового характеру, можливо зовсім не додержуватись страхової основи обкладення, розподіляючи цю частину нарахування виключно за ознаками платездатності, додержуючись певної градації в міру підвищення міцї господарств.

Щодо територіального перерозподілу окладу, то він повинен переводитись в межах категорій господарств, встановлених для розподілу страхових оплат в соціальному розрізі. Послідовно переведений перерозподіл оплат в соціальному розрізі безперечно послабить потребу перерозподілу окладу в територіальному розрізі. В кожному разі територіальні перекладання слід переводити окремо для кожної з категорій господарств, встановлених для перерозподілу в соціальному розрізі.

Одначе, перерозподіл не повинен розбігатись з страховою основою обкладення, визначуваною ступінем страхового ризика для окремих районів, намічених у масштабі остільки широким, щоб досягти можливо ширшого розкладення страхових втрат на можливо ширше страхове поле. В той же час райони (тарифові смуги) повинні бути сконструйовані так, щоб об'єднувались місцевості одноцільні за характером чинників, що визначають втратність страхового карбовання по кожному виду страхування окремо. Об'єднання в одну смугу місцевостей найнебезпечніших щодо стихійних явищ з місцевостями, що гостро відрізняються від них небезпекою, неприпустимо, бо протирічило б самому завданню тарифового районування і було б рівнозначно відкиданню потреби територіальної диференціації страхового обкладення.

Проте, коли по окремих районах відхиляється вогневатність будівель, смертність худоби, градонебезпечність, інтенсивність пошкодження засівів виморозками тощо, встановити єдину тарифову ставку на тому чи іншому виду страхування для всієї УСРР неможливо. Такий ставці бракувало б зв'язку з втратністю страхування, інакше кажучи, з небезпекою ризику, що відкидало б принцип взаємності, який лежить в основі страхування, бо одні райони систематично платили б за інші. В наслідок така єдина територіальна ставка в очах населення маловтратних районів являла би собою податок і до того несправедливий, бо нехай би вона була навіть диференційована за групами господарств, страхові оплати лягали б великим тягарем порівняно з прибутковістю господарств в маловтратних районах.

Здійсність намічуваної системи перерозподілу вимагає відокремленого переведення двох згаданих вище стадій роботи в царині страхового обкладення. Тарифові обчислення (брутто-ставки) в тому вигляді, як вони переводяться тепер, слугують лише для встановлення загального контингенту на кожну Союзну Республіку. Розподіл вирахованого контингенту окладу між окремими категоріями господарств і територіями повинен бути віднесений неподільно до компетенції Уряду Союзної Республіки.

IV. Будування класового тарифу.

Будування класового тарифу сполучено з розв'язанням досить складних питань щодо самих методів і умов, яким мусять відповідати тарифи. Справа ця зовсім нова. Страхова статистика ніяких матеріалів в соціальному розрізі не дає. А в той час будування ставок класового, цбто диференційованого за групами тарифу вимагає, аби обкладення було погоджено з економічною міццю окремих груп господарств, які утворюють ту або іншу тарифову категорію. За таких умов потрібно було перевести спробну роботу. Таку роботу й було виконано Правлінням Держстраху УСРР згідно з постановою Укрдержплану. Наслідки цієї роботи

надруковано в книзі: „Угрунтування та методологія класового оподаткування майна, що підлягає обов'язковому сільському окладному страхуванню“. В цій книзі вміщено також матеріали щодо реорганізації державного страхування.

У вступній частині, складеній від Голови Правління т. Мазлаха, накреслено весь круг питань, які виникають у зв'язку з вимогами корінної реорганізації державного страхування, намічено також і шляхи до їх розв'язання. Книжку надіслано всім центральним установам УСРР, також Округовим Виконавчим Комітетам. Тому можливо подати тут лише стисло підстави та методи, яких було вжито підчас будування класового тарифу. Спробну роботу проведено для 5 округ, які належать до різних економічних районів, а саме: Чернігівської, Могилівської, Роменської, Дніпропетрівської, Луганської. Добір округ був обмежений в залежності від тих статистичних матеріалів, які були в розпорядженні Держстраху.

Як вихідну підставу для розподілу господарств на групи з різною міццю і платездатністю, найдоцільніше було використати групування НКФ за розміром нормативно вирахованого оподатковуваного прибутку на одно господарство; таке групування переведено у виборчому підсумкові 20% господарств, обкладуваних с.-г. податком. Для страхових побудовань потрібно страхові суми й оплати по кожній окрузі розподілити між 15 групами господарств за прибутковістю, встановленою для с.-г. податку. Безгрунтовність тверджень, що подібуються в літературі, ніби прибуток господарства в цілому є сумнівна ознака міцці і зовсім не визначає його платездатності, досить освітлено в праці НКФ УСРР „Оподаткування сільського господарства на Україні в 1927-28 р.“ (Див. стор. 22 і далі). „З підвищенням розміру прибутку господарства, сказано в цій праці,— збільшуються всі пересічні величини, що характеризують міць господарства, як наприклад, кількість їдців, кількість землі в господарстві, засівів, худоби, а також і прибутку на їдця, процент же господарств без худоби від нижчих груп до вищих гостро зменшується“. Характерна правильність, що виявляється в зміні показника пересічної вартості будівель на один двір за даними страхової оцінки. Коли пересічні групові величини кількості худоби, засівів, вартості будівель визначити в процентах до відповідних пересічних по кожній окрузі, то виявиться, що темп змін цих величин збігається з зміною групового розміру нормативного прибутку, особливо коли розглядати показників по 5 групах, об'єднаних в категорії А, Б, В, Г і Д. Групи господарств з прибутком вище пересічного характеризуються й підвищеними показниками міцці, так само як і господарства з прибутком нижче пересічного мають відповідно знижені показники міцці.

Схема збудування страхових тарифів не повинна, однак копіювати ні схеми розподілу господарства за розміром прибутку, ні схеми обкладення, встановленої для с.-г. податку. Щоб страхове оподаткування довести до відповідності з міццю і платездатністю господарств, цілком досить розподілити всю масу господарств на 5 категорій, при чому кожній з них повинна відповідати окрема тарифова категорія. Категорії ці далі визначається літерами А, Б, В, Г і Д. Поділ на 3 категорії був би явно недостатній. В такому разі середня категорія підлягала б пересічним ставкам, відповідно до ставок чинного уніфікованого тарифу, нижча ж тарифова категорія охопила б господарства, звільнені від сплати страхових внесків. Перехід від звільнення до обкладення на повний розмір чинних тарифових ставок був би надто крутий. Крім того, за трьохчленної схеми не можна розгорнути достатньої градації обкладення; зокрема, відсутня була б категорія із зниженими тарифовими ставками

для малосилих господарств—платників, а вища категорія, за 3-членного поділу, не мала б навантаження, крім лише на покриття пільг. Додаткове навантаження вищі категорії можуть одержати лише в зв'язку з встановленням категорії із зниженим тарифом, проміжної між категорією неплатників і категорією платників, за ставками чинного тарифу. Утворення такої проміжної тарифової категорії потрібно ще й тому, що набавка на покриття пільг і недоплат може бути виключена з елементів тарифової ставки для господарств цієї категорії, і таким чином підвищення тарифів у зв'язку з потребою збільшення пільгового фонду не буде вже бити по групі, близькій до групи господарств, звільнених від сплати страхових внесків. Прийнято 5 тарифових категорій, між ними й повинні розподілятися всі господарства, що підлягають обов'язковому сільському окладному страхуванню.

Поруч з категорією нульового тарифу (категорія А) для господарств, що підлягають повному звільненню від страхових оплат, мусить бути утворена категорія зниженого тарифу для груп господарств не досить міцних, щоб сплачувати внески за чинними ставками, тобто за нетто з усіма навантаженнями на провадження операцій, пільги, недоплати, накопичення запасних коштів. Тарифові ставки для такої категорії, — будемо визначати її через Б, — одержуємо шляхом зниження чинних ставок на величину всіх згаданих навантажень, виключаючи витрати на переведення операції (адміністративні і за збирання окладу). Категорії нульового тарифу і зниженого, а також покриття пільг, надаваних окремим господарствам поза нульовою категорією тарифу, дають відповідні навантаження при збудуванні тарифових ставок для дальших категорій тарифу В—Г—Д, що мають обслуговувати групи господарств досить міцні, щоб нести повнотою тягар чинних тарифових ставок, а категорії Г і Д, опріч того, ще додатковий тягар. При чому повинна бути витримана знов-таки певна градація в розподілі, відповідно до міці окремих груп господарств. Так, категорія тарифу, що безпосередньо йде за зниженою, відповідає цілком ставкам чинного тарифу, тобто порівняно з зниженою категорією включає до елементів ставок, крім нетто й витрат на переведення операцій, також всі навантаження, що мають місце в чинному тарифові. Цю тарифову категорію позначимо літерою В. Вона буде основною вісю тарифових будовань.

Дальші дві категорії Г і Д повинні одержати значні набавки на ставки чинного тарифу на покриття недобору, що пояснюється зниженням для категорії Б. Щодо категорії А, то недобір з цієї категорії, а також і на пільги покривається за рахунок передбачених в чинних тарифах, набавок на утворення пільгового фонду.

Всі 15 груп, що їх встановлено НКФ за розміром прибутку, розподілено проміж 5 тарифовими категоріями в такий спосіб:

Границі щодо розміру нормативно вирахованого прибутку на 1 господарство:

Підрайони	Категорія А	Категорія Б	Категорія В	Категорія Г	Категорія Д
	У к а р б о в а н ц я х				
а) Правобережжя . .	До 150	Від 150	Від 250	Від 500	Вище 600
Полісся	" 150	До 250	До 500	До 600	" 600
б) Лівобережжя . . .	" 150	Від 150	Від 300	Від 600	" 800
Степ. хлібороб. . .	" 150	До 300	До 600	До 800	" 800
в) Дніпро-Петров. .	" 150	Від 150	Від 350	Від 700	" 900
Гірн.-Промисл. . .	" 150	До 350	До 700	До 900	" 900

Границі для трьох пересічних категорій поширюється поступово в напрямкові від Правобережжя та Полісся до Дн.-Петровського і Гірної Промислового п-району. В тому ж напрямкові, як було вказано, підвищується розмір прибутку, прийнятий для пристосування проценту набавок у с.-г. податкові. Розмір неоподаткованого мінімуму, встановлений для звільнення малосилих господарств від сільгосподатку, також підвищується в тому таки напрямкові. Це цілком відповідає зростанню пересічних розмірів господарства, що йде знов-таки в тому напрямкові. Групи, однаково міцні, природньо повинні охопити господарства з межами, що поступово підвищуються до півдня і південно-сходу. Виняток зроблено лише для категорії А. Але категорія ця не охоплює всіх малосилих господарств. Значною мірою малосилі господарства утворюють і перші групи, що увіходять до категорії Б.

У прийнятих межах проєктовані тарифові категорії охоплять кожна такий процент загальної кількості господарств:

Підрайони	Кат. А	Кат. Б	Кат. В	Кат. Г	Кат. Д	Кат. А—Б	Кат. Г—Д
Полісся	21,5	35,4	38,1	2,8	2,2	56,9	5,0
Правобережжя	25,9	36,6	34,3	1,9	1,3	62,5	3,2
Лівобережжя	15,2	41,4	38,4	3,6	1,4	56,6	5,0
Степ. хліб	17,9	40,8	36,0	3,7	1,6	58,7	5,3
Дн.-Петров.	15,0	44,2	34,8	3,7	2,2	59,2	5,9
Гірн.-Пром.	15,1	39,7	36,0	5,2	4,0	54,8	9,2

Простосуванням різних рівнів групування в окремих підрайонах усунуто гостре коливання проценту господарств, що їх віднесено до категорій Б і В. Там, де збудування категорій переведено за одним і тим же рівнем — в категорії А — ці коливання мають місце. Коливання вирівнюється, коли категорії А і Б розглядати як об'єднані за ознакою пільговости.

Господарства з пересічним рівнем, як розташовані по обидва боки тарифово-роздільної лінії, проведеної на рівні груп з пересічним розміром прибутку, повинні сконцентруватися головню в категорії В та в категорії Б. Як було вже відмічено, категорія Б, маючи проміжний характер, повинна вміщати в собі значну кількість господарств малосилих, що стоять ближче до груп, віднесених до категорії А.

Збудування ставок групового тарифу вимагає погодження їх з економічною міццю груп господарств, що утворюють ту або ту тарифову категорію. Погодженість з господарською міццю, отже й з пересічною платездатністю, що характеризує групу, може бути досягнуто лише в наслідок перекидання з економічно кволих на міцні категорії господарств. Звичайно, перекидання ці не мають нічого спільного з теперішньою системою територіальних перекидавань окладу; по-перше, перекидання увіходить тут до самої системи тарифу, по-друге, вони переводяться в соціальному розрізі. Розмір перекидання, достатній для надання тарифовим ставкам градації, що відповідає або навіть трохи переганяє підвищення міці та платездатности господарства, можливий, коли додержуватись трьох вимог:

1. Пересічні ставки тарифу, визначувані сумою нарахованого окладу з розрахунку на 100 крб. страхової суми, мають зростати від категорії А до категорії Д тарифу.

2. Пересічні суми окладу на 1 господарство повинні зростати в гостро визначеній прогресії, бо навіть за одної й тієї ж прогресії обкладення страховий оклад на 1 господарство виразно збільшуватиметься з підвищенням кількості страхових об'єктів у міру піднесення господарського достатку, а разом з тим і значного зростання сум забезпечення, визначуваних величиною норми на один об'єкт.

3. Відношення суми нарахованого окладу до прибутку від усіх джерел, що підлягає обкладенню с.-податком, повинно поступово, хоч-би й не круто, зростати від категорії Б до категорії Д.

Чинне страхове обкладення відповідає, і то почасти, тільки другій вимозі. Градація підвищення оплат на 1 господарство обумовлюється тут не особливостями збудування тарифових ставок, а виключно підвищенням кількості об'єктів страхування в міру зростання достатку господарств, при тому підвищенням головно за рахунок об'єктів, що їх таксуємо за високими ставками (коні, засіви). Щодо першої й третьої вимоги, то чинна система йде на розріз з ними. Ставки чинного тарифу уніфіковано для всіх груп господарств. Співвідношення суми окладу до суми оподаткованого прибутку за чинної системи обкладення виявляє певне зниження у міру переходу від груп з низькою до груп з вищою прибутковістю.

Перекладення для збудування групового тарифу повинно здійснюватися по трьох напрямках:

1. Шляхом встановлення нульового тарифу, що надає повне звільнення від страхових плат господарствам з мінімальним достатком;

2. Шляхом надання пільг малосилим господарствам, що їх віднесено до категорії Б і що не користуються звільненням за категорією нульового тарифу; переважною формою надання пільг в даному разі повинно бути не повне, а лише часткове звільнення;

3. Шляхом встановлення знижених тарифових ставок для тарифової категорії Б.

Страхові оплати, що їх знімається в усіх трьох випадках, навантажується з певною поступовістю на господарства, які віднесено до тарифових категорій В, Г і Д. Додержуючись пересічного розміру обкладення, що відповідає контингенту окладу на 1929-30 р., було зручно залишити для категорії В чинні тарифові ставки. Маючи, таким чином, середню тарифову категорію, знижуючи з одного боку в певний спосіб ставки для категорій, що відповідають до малосилих або не досить міцних господарств, з другого боку — підвищуючи ставки шляхом навантажень для заможних господарств, що утворюють вищі прибуткові групи, — можна було від ставок чинного тарифу перейти до ставок групового тарифу, не переводячи всіх розрахунків щодо встановлення контингенту окладу, а використавши плянові дані на 1929-30 рік.

Розглядаючи суми, в яких винайдено зниження для окремих округ, бачимо, що в деяких випадках компенсація зниження потребувала збільшення оплат для категорій Г і Д у кілька, а іноді на багато разів проти страхового окладу, що припадає на ці господарства тепер. Так, наприклад, сума зниження в категорії Б для Могилівської округи досягає 92,5 тисяч карбов. в той час, як господарства, що їх віднесено до категорій Г і Д, платитимуть в 1929-30 році всього лише 14.848 крб. страхового окладу. Кількість господарств цих категорій тут остільки невелика, що кожне господарство довелось би навантажити 85 крб. поверх сплачуваних 13,5 крб. Ясно, що перекладення за таких умов не дається здійснити, якщо переводити його в межах тієї ж округи. Звідсіль випливає потреба суму зменшень по категорії Б для всіх округ розподілити на категорії Г і Д по всіх округах УСРР. Такий спосіб відповідав би

й самій природі навантаження, що має всі ознаки прибутку для господарств категорій Г і Д. Виходячи з того - таки податкового характеру, загальну суму навантажень, що відповідає сумі зниження по всій Україні, слід розкласти між окремими округами пропорційно до сум прибутку обкладуваного с.-г. податком.

При тому розкладення переводиться лише між групами, віднесеними до категорій Г і Д.

Витримати таку градацію страхового обкладення, щоб страховий оклад, як до загальної суми обкладуваного прибутку, давав зростаючий процент від Б до Д, можна лише підсиливши квоту участі в розкладці категорії Д, порівнюючи з категорією Г. Приймаємо відношення до 100 крб. обкладуваного прибутку для Г—1,2%, а для Д—2,4%. Тільки за такої гострої різниці буде витримано хоч би не гостру прогресію страхового обкладення для категорії Д, порівнюючи з категорією Г. Таким чином, загальний процент страхового обкладення в усіх округах для категорії Г буде вищий на 1,2, а для категорії Д—на 2,4 проти пересічного проценту обкладення прибуткового карбованця, що відповідає чинним тарифовим ставкам.

Розрахунок тарифових ставок для 5 округ задовольнив цілком накреслені вище вимоги, як це видно з подаваних нижче таблиць.

Сума страхових платежів, нарахованих по всіх галузях окладного страхування, становить на 100 карб. страх. суми:

Назва округи	Кат. А	Категорія Б		Кат. В	Категорія Г		Категорія Д	
	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проект. став.	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проект. став.	За чин. тар. став.	За проект. став.
Чернігів	1,45	1,69	1,26	1,84	1,75	2,49	1,63	3,59
Могилів	1,22	1,45	1,01	1,60	1,57	2,42	1,57	4,22
Роменська	1,33	1,77	1,32	1,99	1,96	2,69	1,94	4,03
Дн. Петров.	1,45	1,19	1,64	2,64	2,64	3,71	2,53	5,33
Луганська	1,08	1,77	1,27	2,08	2,44	3,37	2,47	5,05

Для тарифової категорії А проектоване обкладення дорівнюється О. Для категорії В розмір проектованого обкладення визначається за ставками, чинними на 1929-30 рік. Градацію обкладення від Б до Д досить витримано. Розмір обкладення кожної наступної категорії порівнюючи з попередньою становить у % %.

Назва округи	Відношення В до Б	Відношення Г до В	Відношення Д до Г
Чернігівська	162	135	144
Могилівська	158	151	174
Роменська	151	135	150
Дн. Петровська . . .	161	145	139
Луганська	164	162	150

Взагалі коефіцієнт послідовного зростання групового обкладення для всіх округ близький до 1,5.

Цілком витримана також градація обкладення за відсотковим відношенням до обкладуваного прибутку:

Назва округи	Кат. А	Категорія Б		Кат. В	Категорія Г		Категорія Д	
	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.
Чернігів	5,2	4,5	3,4	3,8	2,9	4,0	2,0	4,4
Могилів	3,5	3,4	2,4	3,1	2,2	3,4	1,2	3,8
Роменська	5,3	5,0	3,7	4,2	3,2	4,4	2,2	4,6
Д. Петров.	4,3	4,3	3,2	3,9	3,0	4,2	2,3	4,6
Луганська	4,3	4,1	3,0	3,8	3,1	4,3	2,	4,7

Відношення для категорій проєктованого тарифу В, Г, Д зближено, але все таки вони в усіх випадках правильно зростають, в той час, як за чинним тарифом відношення скрізь знижується від категорії А до категорії Д.

Пересічно нараховані по всіх галузях окладного страхування страхові оклади на одно господарство для чинного й проєктованого обкладення наводимо в такій таблиці:

О к р у г и	Кат. А	Категорія Б		Кат. В	Категорія Г		Категорія Д	
	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.	За чин. тар. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.	За чин. тар. став.	За проєкт. став.
Чернігів	5,2	9,0	6,7	12,9	17,1	24,3	18,3	40,4
Могилів	3,6	6,6	4,6	10,1	13,4	20,6	13,6	36,5
Роменська	4,8	11,7	8,7	17,9	25,4	34,9	29,7	61,7
Дн. Петров.	4,1	10,6	7,9	19,5	28,8	40,4	34,2	71,9
Луганська	3,6	10,4	7,4	19,2	29,4	40,6	36,4	74,4

Пересічні оплати значно зросли для категорії Г і занадто для категорії Д, досягаючи тут 74 крб. у Дн. Петров. і Луганській округах, 62 крб. в Роменській окрузі.

* * *

Робота по 5-ти округах мала з'ясувати можливість збудування класового тарифу без додаткового обтяження середняцьких груп господарств. За незначного % чисто куркульських господарств, за повного звільнення від страхових оплат господарств незаможних і за значного зниження тарифу для господарств напівнезаможних (група Б), важливо було довести, що потрібні для такого перекладення оплати між групами не торкнуться середняцьких господарств. Висновок, що його дала в даному питанні фінансова секція Укрдержплану, такий: „Переведена робота дає підстави визнати, що за наміченої схеми збудування класового тарифу платіжне напруження середняцьких груп, мабуть, не буде підвищено“.

Обмірковуючи на фінансовій секції Укрдержплану, учасники наради висловлювали погляди, що намічувана від Правління Держстраху УСРР система класового тарифу є паліатив. Представники деяких установ вказували, що ставши раз на шлях вирівнювання страхових принципів і наближення страхових оплат до податку, простіше перейти до певної

системи набавок до сільгосподатку. Прирівнювання страхових оплат, об'єднання їх з сільгосподатком було б простацько-механічним підходом до пристосування класового принципу в обов'язковому страхуванні Економічна природа сільгосподатку і страхових оплат цілком різна. Тільки навантаження до основної частини страхових оплат, що її визначають нетто-ставки, для надання пільг, утворення превентивно-репресивного фонду і почасти накопичення резервових коштів можуть бути прирівняні до податку. І тільки щодо цієї частини, яка має податковий характер, припустимо відійти від страхових принципів і перейти на розподіл за принципами податкового обкладення.

За теперішнього часу, коли сільське страхове середовище базується на пануючому типі індивідуальних господарств, страхова основа обкладення повинна бути збережена. Але й надалі, коли будова страхового середовища буде визначатись поступово зростаючим розвитком колективізації, нема підстав для висновку, щоб страхування, втерючи специфічну основу обкладення — страхову суму і прийнявши характер відрахувань на фонди страхового призначення, злилось би з податком. Не кажучи за те, що й сама структура податкового обкладення повинна підпасти тоді значним внутрішнім змінам, фонди спеціального призначення все-таки не можна було б прирівнювати до податку і поширювати на них способи розподілу, властиві с.-г. податкові або податкові взагалі. Ми вже наводили дане від К. Маркса позначення специфічної природи страхових фондів. Вказівка К. Маркса, що страхові фонди повинні зберігатись і по знищенні капіталістичного способу виробництва, підкреслює специфічність страхування і фонду, як окремої економічної категорії.

Об'єднання страхових оплат з сільгосподатком відірвало б страхове обкладення від страхової бази — страхової суми, що її визначають кількість об'єктів і розмір норми страхового їх забезпечення, а в той же час не дало б, замість скасованої системи, іншої раціональної основи обкладення, зв'язаної з природою оплат. Страхове обкладення у формі набавок до с.-г. податку з'явилося би в такому разі взагалі обкладенням, що втерало внутрішню основу, самий об'єкт обкладення. Розмір с.-г. податку мусить бути помірний з прибутковістю господарства. Чи можна по суті вирахування страхового окладу прив'язувати до карбованців прибутковості, тим часом як в основі його лежать зовсім інші ознаки — кількість об'єктів і їх страхова сума? Прив'язування могло б бути тільки механічним, цілком відірваним від реальної основи. Воно не було б погоджено ні з страховою сумою, ні з ступінем ризику страхових об'єктів. У складі страхових оплат значна частина припадає на будівлі, що зовсім не входять до врахування нормативного прибутку для обкладення с.-г. податком. З другого боку, до врахованої прибутковості увиходить прибуток від нехліборобських промислів, від здачі в оренду с.-г. машин, від заробітної платні, від бджільництва тощо, а ці прибутки не мають ані якого відношення до ділянки, що її обслуговує страхування.

У висновкові фінансової секції Держплану на проект класового обкладення вказувалось, що пропанована реформа призводить до потреби перебудувати страхове обкладення за підставами, одноманітними з прийнятими для с.-г. податку. Саме такого перебудування проект Держстраху не мав на оці, настоюючи на збереженні страхових ознак, що за ними вираховується основна частина страхових оплат. І саме з прийняттям пропозиції прихильників об'єднання страхових оплат з с.-г. податком ми мали б повний збіг підстав обкладення. З фінансової ж практики відомо, що різноманітність способів та джерел обкладення є одна з основних умов правильної фінансової політики.

У висновкові фінансової секції Укрдержплану привертають особливу увагу висловлені сумніви щодо доцільності збудування клясового тарифу, у зв'язку з відсутністю досить сталої бази для його пристосування. „Беручи до уваги“, сказано у висновкові, „що за допомогою с.-г. податку на селі провадиться клясова політика, яка з плином часу міняє склад майнових груп у розумінні зміцнення середняцьких шарів і збільшення кількості господарств цього виду, з одного боку, і послаблення та скорочення куркульських господарств, з другого; урахувавши при цьому вплив, в розумінні підсилення вказанного процесу, і з боку хлібозаготівель, — доводиться визнати, що база для збудування клясового тарифу на страхові оплати є досить нестійка“.

Побоювання щодо нестійкості бази, мабуть, мають на оці неможливість перекласти на заможньо-куркульські шари повнотою страхові оплати, що їх складається з малосилих груп господарств, через те, що сама група заможньо-куркульських господарств зникає або близька до зникнення. Зрозуміла річ, що клясовий тариф може бути пристосований лише за наявності клясового розшарування на селі, зокрема за наявності верхівки, яка відокремилась у процесі диференціації. Якби сільське страхове середовище піддалось повній колективізації, або якби за пануючого індивідуалістичного устрою господарств селянську масу можна було прийняти за соціально одноцілну, питання про клясовий тариф повинно було б, природньо, відпасти.

Але чи можна тепер, в умовах початкової фази реконструктивного періоду, ігнорувати соціальні процеси, що неминуче виявляються серед дрібних селянських господарств, в умовах роздрібного індивідуального господарювання? Доки панує індивідуальна стихія в царині сільського господарства, процеси диференціації неминучі. Разом з тим матимуться й корні, що живлять верхівку господарств підприємницько-капіталістичного типу. У наслідок соціально-економічної політики після Жовтневої революції, процеси диференціації на селі втиснено в дуже обмежене річище, а проте їх не усунено зовсім, дякуючи наявності значного проценту малоземельних господарств, а також господарств незабезпечених або недостатньо забезпечених живим та мертвим реманентом. Тільки лише з повною перебудовою дрібного і роздрібного селянського господарства, з пересуненням його на рейки великого усупільненого господарства, буде остаточно вирвано корні, що живлять російський капіталізм, той капіталізм, що за словами Леніна „росте з дрібного селянського господарства, що ним підтримується“.

Боротьба за соціалістичний або капіталістичний шлях розвитку народнього господарства СРСР набирає в селі характеру боротьби кооперативних і соціалістичних форм з капіталістичними за оволодіння дрібними господарствами. Успішність наступу соціалістичних елементів, боротьба з усіма капіталістичними тенденціями на селі вимагає використання з цією метою всіх командних висот соціалістичного будівництва, що знаходяться в розпорядженні Радянської держави.

До одної з таких висот повинен прилучитись, як допоміжний чинник, і Держстрах, переводячи страхування на селі.

Якщо в основі нашої фінансової політики щодо села лежить настановлення різного ставлення до незаможника, середняка, куркуля, то залишення чинної системи страхового обкладення з'явилося би анахронізмом, протирічило б основній лінії економічної і фінансової політики Держстраху.

Н. ОНУФРІЄВ

Про контракцію сільсько-господарського виробництва в минулому й на майбутнє.

Постановою Раднаркому СРСР від 7 - X 1929 р. „О контракції продуктів сільського господарства“ підсумовано практику контракції за минулий час та накреслено шляхи її здійснення на майбутнє (по всьому Союзу). Тимто, цілком на часі простежити етапи й результати розвитку сільсько-господарської контракції в обставинах України. Спробуймо. ґрунтуючися на вищенаведеній постанові Раднаркому СРСР, накреслити перспективи контракції.

Висвітлюючи контракцію сільсько-господарського виробництва на Україні, маємо її зародки ще перед війною. Приміром, деякі дослідники зазначають контракцію (плянтування) цукрового буряку ще 70-ми роками минулого сторіччя. І коли на перших початках свого розвитку роблено контракцію мало не цілком на приватно-власницьких (головно поміщицьких) землях, то вже на початку 90-х років минулого сторіччя роблено контракцію цукрового буряку на підставі договору із заводами так, що втягувано в контракцію розмірно великі обшари селянської землі; при чім питома вага цієї контракції постійно і досить інтенсивно збільшувалась аж до самої війни (13% — 24%).

Контракцію (торговельну й виробничу) іншого сільсько-господарського виробництва (головно зерна, а також вовни, садів, деякого насіння, тощо) робили різні торговельні, зокрема й експортні фірми мало не цілком у поміщицьких господарствах. Щодо цього відомо, як важили спеціально „контрактів“ ярмарки м. Києва *).

До речі слід зазначити, що також і закордоном практикується виробничу контракцію методом попередніх замовлень на виробництво того чи іншого сільсько-господарського продукту (виробнича контракція) або попередньої її закупівлі (торговельна контракція). Про це наводить декілька прикладів (про виробничу контракцію). Н. Осінський **).

Приміром, в одному місці він говорить: „Сахарные компании (штат Монтана) не имеют своих плантаций и заключают контракты с фермерами на поставку столько-то тонн свеклы по столько-то долларов. Они имеют свои опытные хозяйства, где производят семена и делают опыты с севооборотами для свекловичных полей и кроме того, они держат агрономов, которые дают указания фермерам о приемах в производстве свеклы“.

В іншому місці: „Горох производится на семена и консервы. Семенные торговцы имеют контракты с фермерами, где обуславливают, что семенной горох не должен производиться там, где выращивается горох“. Далі: „Между ассоциацией (по хлопку в штате Техас) и фермерами заключаются контракты, обязывающие фермеров сдавать весь хлопок кооперативу. Контракты пятилетние“.

Можна ще навести декілька прикладів торговельної контракції, „Ассоциация (в штате Калифорния по производству сушеного винограда и изюма) заключала контракты с членами, согласно которым гарантировала им вперед твердую цену за сдаваемый виноград“.

*) Див. наприклад. В. М. Ландо — „Крестьянские плантации в свекловичном хозяйстве Украины“ Київ 1920 р. Вид. „Київцукру“.

**) Н. Осинский — „По селско-хозяйственным штатам Северной Америки“.

В штаті Каліфорнія є ряд спеціальних „курчачих“ фарм; курчатка купують вилупленими з яйця у власника інкубатора в зменшеній ціні, за окремим контрактом.

„Общим правилом (в том же штате Калифорнии) является заключение ассоциацией (специальной по отдельным плодам и овощам) контракта со своими членами на сдачу только ей продукта в течении столько-то лет“.

Та, звичайно, найкращим прикладом торговельної контрактації сільсько-господарського виробництва є укладені канадські збіжжєві „пули“. Через пул проходить більше як половина усіх збіжжєвих залишків країни. Членів було 1925-26 р. — 132.875, 1926-27 р. — 140.108. Пул має чимало термінальних і внутрішніх елеваторів загальною насипчастістю (1927 р.) понад 50 міл. бушелів.

В обставинах радянського ладу на Україні контрактацію поновлено чи слухніше, розвинуто з відбудовою народного господарства після воєнної й громадянської руїнації, тобто, приблизно з 1922 р. Не зважаючи на розмірно короткий час свого існування, контрактація на Україні має декілька досить окреслених кількісно й якісно одмінних етапів свого розвитку.

Перший період (приблизно з 1922 р. до 1926 р.), будучи початковим в нових обставинах позначається багатьма рисами довоєнного (договора окремим господарських підприємств *) безпосередньо з окремими продуцентами часто - густо односторонньо - кабального характеру) і взагалі є періодом шукань нових форм пристосувати промисловість до розпорошеного і надто дефіцитного ринку сільсько-господарської сировини. Краще кажучи, ця контрактація цілком відбила у собі усі риси так званої „відбудовної“ доби.

Фактичні розміри й види контрактації цього періоду бачимо з ось-якої таблиці:

Розміри контрактації культур першого періоду
(1922-1924 року в тисячах га) **)

Табл. 1.

Назва культур	1922 р.	1923 р.	1924 р.
1. Цукровий буряк і техн. картопля . .	128,6	190,4	261,9
2. Інші технічні культ. (махорка й хміль).	—	2,5	0,4
3. Зернові культури (сонячник, кукурудза, боби)	0,9	3,1	24,5
4. Культури на насіння	0,5	5,6	8,5
Р а з о м	130,0	201,6	296,1

Розвиток і зміцнення (приблизно з 1926 р.) спеціальної сільсько-господарської кооперації (бурякової, насіннєвої, скотарської, садогородної) великою мірою позначає собою другий період в історії

*) Див. О. Колодязня — „Канадські пшеничні пули“, № 9 „Господарство України“ за 1929 рік і також Л. Глазунов — „Год работы Канадского пула“, „Хлебный рынок“ за 1928 р. № 1-2.

**) Контрактацію цукрового буряку й технічної картоплі робили в невеличких розмірах безпосередньо заводи і до 1922 р.

сільсько-господарської контрактації, що мало не цілком тепер зв'язаний з долею цією кооперації. Окремі підприємства (заводи, фабрики і навіть цілі господарські організації (трести й синдикати) відмовляються від безпосереднього зв'язку з продуцентами, перейшовши на систему генеральних договорів робити контрактацію з центрами сільсько-господарської кооперації, головню, спеціальної кооперації. З другого боку, також починають брати участь в плянуванні розмірів і способів здійснення контрактації дедалі то більше центральні державні установи (НКЗ, УЕН), одночасно притягаючи на це загальнодержавні кошти (головно Держбанку). Краще кажучи, контрактація вступає в стадію державного плянування й фінансування, бо тепер вона має вже народньо-загальне господарське значення. Тимто, об'єкти й розміри контрактації на багато поширюються, що бачимо з наведеної таблиці.

Розміри контрактації сільсько-господарського виробництва другого періоду (1924-25—1926-27 р.).

Табл. 2.

Об'єкти контрактації	Одиниці виміру	1924-25 р.	1925-26 р.	1926-27 р.
1. Цукровий буряк і технічна картопля	тис. га	324,6	360,0	424,6
2. Інші технічні культури (м'ята, тютюн, хміль, конопля, рицині)	" "	10,4	6,0	9,7
3. Зернові культури	" "	233,9	37,7	98,4
4. Культури на насіння	" "	23,1	19,6	8,8
5. Племінна худоба	" голів	444,0	1929,0	3824,0
6. Продукти садівництва	" тон	—	—	11,4
7. Продукти скотарства	тис. крб.	—	—	278,0

А втім, справжню свою народньо-господарську природу й велику питому вагу контрактація сільсько-господарських продуктів виявляє аж в 3-й стадії свого розвитку, що частинно припадає на 1927-28 р., а головню на 1928-29 операційний рік. Основна одмінна риса цього періоду є те, що тепер контрактацію розглядається й будеться не просто, як спосіб забезпечити потрібними продуктами споживача (промисловість, експорт, робітниче постачання), а як особливий вид економічних взаємин між містом і селом, як метод впливати державі на економіку селянського господарства. „Переводя крестьянские хозяйства на работу по договорам с государством и закрепляя за государством крестьянские товарные излишки, контрактация, включая миллионы крестьянских хозяйств в круг единого государственного плана, тем самым ведет к устранению рыночной стихии. Предусматривая, с одной стороны, снабжение законтрактованных хозяйств средствами производства, кредита, а также важнейшими товарами широкого крестьянского потребления, контрактация дает целевое направление использованию всех экономических рычагов государства (кредита, машины, удобрения и вообще промышленные товары, семена, землеустройство, агропомощь, налоговые и иные льготы, премирование и т. д.) по производственной переработке и обобществлению распыленного крестьянского хозяйства“. З постанови ЦК ВКП (б) від 26 серпня 1929 р.

Цей період найбільш відмітний тим, що в ньому маємо інтенсивне збільшування розмірів зернової контрактації, як і інших кількісних показників, що бачимо з наведеної таблиці:

Розміри контрактації с.-г. виробництва 3-го періоду (1927-28 — 1929-30 р.).

Табл. 3.

Об'єкти контр.	Одиниця виміру	1927-28	1928-29	1929-30 (план)	Загальн. засівна дес. 1929-30 контр. культ.	% контр. до засіви десятини
1. Зернові культури і со- нячник	тис. га	1558,7	3785,3	10797,1	22368,2	48,3
2. Цукровий буряк і технічні культ.	" "	546,9	571,8	674,0	820,9	82,1
3. Інші технічні культ. (росл. олія)	" "	42,4	84,1	231,8	—	—
4. Городні культ.	" "	13,1	39,8	67,8	—	—
5. Продукти садівн. і ви- ноградарства	тис. тон	8,5	9,2	64,8	—	—
6. Продукти скотар. (і пта- хівництво)	тис. крб.	899,0	5339,5	50443,4	—	—
7. Інші с.-г. продукт. (бджіл. шовк. риб.)	" "	—	—	2027,0	—	—
8. Культури на насіння	" га	12,3	196,1	641,8	—	—
9. Племін. худоба	голів	4349	21,471	64,180	—	—

Тепер проаналізуємо результати вже зробленої за ряд років контрактації с.-г. продуктів на Україні. На це маємо, крім ряда об'єктивних зведених даних, матеріали спеціального обсліду РСІ, відповіді на опитування Укрдержплану з приводу цього мало не усіх Окрпланів, відгуки преси і нарешті висновки уряду.

1) Вплив контрактації на засівну десятину. Головно, через що вжито методів контрактації I-го і почасти II-го періоду її розвитку було те, що треба було якнайшвидше й найповніше відбудувати десятину під технічними культурами, що її майже не було за роки воєнної й громадянської руїнації. З цим завданням контрактація зарекомендувала собі досить успішно; особливо показово щодо цього є поширення селянського бурякосіву. Зв'язок між розвитком контрактації і розмірами засівної десятини по багатьох технічних культурах досить добре уявляють ось які дані (див. таб. 4).

Десятина під цукровим буряком, рициною, технічною картоплею, бакуном, американом, і почасти під м'ятою до 1927 р. безперервно збільшувалась саме через збільшення розмірів контрактації цих культур. Щодо бакуна, то перелім 1928 р. стався через те, що Держторг відмовився його контракувати попереднього 1927 р., зменшену цього року засівну десятину під м'ятою треба пояснити кризою збуту м'ятної олії через її перепродукцію, що й спричинилося до наближення цієї площі під м'ятою до розмірів її контрактації; і скоро змінилася кон'юнктура і далі зростали розміри контрактації м'яти, то й знову збільшилася десятина під насіння цієї культури.

Щодо соячника справа така: до 1926 р. включно розмірно невеликий обсяг контрактації сої, звичайно, не міг поважно вплинути, як на посилене зростання засівної десятини цієї культури до 1925 р., як і на зменшення її 1926 р. Щодо наступних 3-х років (1927-29 р.) то тут вже безперечно позначається вплив контрактації. Цей факт добре показує саме наведена таблиця (див. таб. 5).

Динаміка руху рік-скрізь-рік засівної десятини і контракції технічних культур (тис. га).

Таб. 4.

Р о к и	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
1. Цукров. буряк засів. дес. контракція	142,5 128,6	200,9 190,4	283,6 266,3	439,0 392,2	442,4 349,3	554,4 403,8	655,5 525,4	637,0 552,6	781,9 635,0
2. Рицина засів. дес. контракція	— —	— —	1,0 1,0	2,6 2,6	3,5 3,5	4,4 4,4	11,4 11,4	14,6 14,6	17,0 17,0
3. Бакун засів. дес. контракція	— —	— —	— —	0,8 0,3	1,3 0,4	2,0 —	1,6 0,8	0,6 0,5	1,3 1,3
4. Американ. засів. дес. контракція	— —	— —	— —	0,05 0,03	0,06 0,04	0,22 —	0,17 0,14	0,06 0,05	0,20 0,20
5. Хміль засів. дес. контракція	0,3 —	0,3 0,1	0,7 0,4	1,5 0,3	3,2 1,4	4,1 3,5	2,4 0,3	2,2 1,3	2,2 1,9
6. Жовтий тютюн засів. дес. контракція	— —	2,0 —	2,1 —	1,3 —	1,9 0,2	0,8 —	0,3 —	0,6 0,7	1,5 1,5
7. М'ята засів. дес. контракція	— —	— —	— —	0,2 —	1,1 0,4	4,6 1,8	4,2 3,9	2,4 2,4	4,8 4,8
8. Махорка засів. дес. контракція	3,3 —	9,3 2,4	15,8 —	28,2 5,7	31,9 —	26,9 —	25,8 8,3	26,2 15,8	30,0 30,0
9. Сонячник засів. дес. контракція	615,4 0,9	686,8 3,1	746,8 14,7	804,2 24,7	591,9 38,7	707,5 68,0	1166,9 157,2	1069,2 227,6	1068,2 500,0
10. Технічна картопля засів. дес. контракція	— —	— —	0,8 0,8	1,6 1,6	4,7 4,7	9,6 9,6	21,5 21,5	19,2 19,2	39,0 39,0
11. Льон засів. дес. контракція	— —	67,6 —	59,8 —	48,9 —	35,9 —	37,4 —	44,4 10,0	65,0 23,6	68,2 42,5

Таб. 5.

	Засівна десятина		Приріст проти 1926 р.		Розмір контракт. 1927 р.	
	1926	1927	В тис. дес.	в %	в тис. дес.	в %
1. Округа кол. Одес. губ. .	111,4	187,8	76,4	68,6	45,5	73,2
2. Окр. кол. Дон. і Кат. губ. .	286,0	302,9	16,8	5,9	5,4	8,6
3. Інші округи	135,3	146,1	10,8	8,0	11,3	18,2
Разом по Україні . .	532,7	636,8	104,0	19,5	62,2	100,0

Контракція сонячнику 1927 р. відбувалася по Україні досить таки нерівномірно: найбільше законтраковано і абсолютно і відносно в районі колишньої Одеської губ. і найменше в східній частині України. Це цілком стверджує зростання десятини під сонячником: максимальний приріст (+ 76,4%) дав Одеський район і найменше (тільки + 5,9%) — Донецько-Дніпропетровський район — район найбільшого засіву сонячнику. Більш за те, у деяких округах цього району, де чи цілком не контраковано, чи контраковано лише в невеличких розмірах, маємо навіть зменшену десятину під сонячником.

Махорку контрактовано з 1922 р. до 1925 р.*); потім протягом наступних 2-х років її зовсім не контрактовано; та 1928 р. контракцію знову поновлено, хоч і з великим запізненням (мало не цілком „на корню“). Відповідно до цього безперервно зростає десятина під махоркою, а наступними 2-ма роками маємо вже зменшення цієї десятини. Динаміка засівної десятини через те не відповідала розвитку контракції махорки по роках, що махорку контрактовано до останнього часу виключно методом торговельної контракції, що її вплив позначився лише наступного року.

Це саме маємо і про хміль, що його контракція (головно також торговельна) невпинно зростала з 1924-1927 р.: до 1927 р. маємо швидке зростання під ним десятини. 1928 господарського і 1927 сільсько-господарського року стався різкий перелім: коли попереднього року законтрактовано (та й то з великим запізненням) 20 тис. центнерів, то 1927/28 р. хмелю законтрактованого маємо лише — на 1,6 тис. цент. Це сталося через кризу збуту хмелю і негайно позначилося на його десятині 1928 р. (замість 4,1 тис. га тільки — 2,4 тис. га-розкорчування — 58,5%).

Та що не можемо простежити такого ж безпосереднього добре виявленого впливу контракції на динаміці десятини по інших контракованих культурах (по зернових й інших олійних культурах, волокнуватих, городних та інших рослинах), то це від невеличких до останнього часу розмірів цих культур стосовно до усієї їхньої засівної десятини, як і від того, що контракція, звичайно, сама по собі не може бути всемогітним засобом; вона бо позитивно позначається аж коли поряд з контракцією вжити інших належних заходів на збільшення десятини по тих чи інших культурах (семе політика цін, пристосування різного роду сприяльних заходів, тощо). Коли так робити, то, безперечно, контракцією можна збільшити розмір засівної десятини і значить, кінець-кінцем змінити пропорції культур в тому чи іншому районі. Це стверджують, як відгуки округ, як і результати обсліду РСІ. Щоб це краще змалювати наведемо заяву Одеського Окрплану: „Треба зазначити, що за низки культур (сояшних, рицина, кенаф, льон) контракція охопила на протязі останніх двох років майже всю площу, яка була ними засіяна в окрузі. Завдяки контракції ми спостерігаємо буйний зріст засівної площі зазначених культур“.

2) Збільшення врожайности та поліпшення добротности виробу. Якщо стосовно кількісних показників (розміру контракції, процент охоплення усього його виробництва, того чи іншого продукту інколи збільшення розмірів засівної десятини) менш-більш гаразд і можемо тут зазначити безперечні досягнення контракції, то треба дещо інші зробити висновки про якісні показники. Це стосується і тих питань, що в даний момент особливо ваять: саме збільшення врожайности та поліпшення добротности виробу. Обі ці проблеми зможемо притаманно розв'язати якщо налагодимо, роблячи контракцію, агроекономічну допомогу продуцентам, зосібна, якщо здійснемо притаманно агромінімум. Тим часом саме тут і є найслабше місце контракції.

Передусім дотеперішня контракція здебільша позначалася і справді була саме - но торговельною контракцією, що вже суттю своєю не має можливости належно вплинути на згадані показники. Крім цього, і ту частину контракції сільсько-господарських продуктів, що її будували

*) 1922 р. Махоротрест контракував махорку безпосередньо, а 1924 р. Київська філія „Сільський Господар“; скільки законтрактовано — невідомо.

й здійснювали, як контрактацію виробничу, годі насправді назвати виробничою. Що бракувало зв'язаного з контрактацією спеціального агроперсоналу (головно кооперативного), що агроперсонал земорганів брав не достатню участь в контрактації, було абсолютно незадовільне устаткування контрактивних організацій удосконаленими засобами продукції (вихідним матеріалом — насіннєвим, племінним, посадочним; угноєннями, засобами винищувати шкідників тощо), що ці організації не досить мали потрібних коштів на устаткування прокатних станцій, не було різного роду споруджень на приймання, збереження й первинну переробку сільсько-господарських продуктів, і додавши до цього те, що не досить вивчено способів розведення нових рослин, як і цілий ряд інших організаційних технічних і економічних причинків, збагнемо, через що саме система сільсько-господарської кооперації — основна організація для контрактації сільсько-господарського виробництва — не могла повнотою здійснити одну з головних задач виробничої контрактації — збільшити врожайність та поліпшити добротність — виробу.

Виймком з наведеного до певної міри є контрактація племінного скотарства, як і культур на насіння. Через особливо суворі в цьому разі способи вирощувати продукти сільського господарства, що зв'язано і з самою природою та їх призначенням, маємо тут безперечні досягнення не тільки кількісні, а й якісні. Отже, власне лише в цій галузі сільського господарства зроблено було справжню виробничу (здебільша довготермінову) контрактацію, коли не зважати на контрактацію цукрового буряку, що також позначається своїм виробничим характером.

Інші види контрактації, дарма, що вони відрізняються кількісно і своєю зовнішньою формою, дотепер були суттю своєю торговельною контрактацією, що позначилося між іншим і в недостатньому збільшенні та поліпшенні добротності виробу.

А втім, все таки і в цій ділянці маємо деякі досягнення, що й слід підкреслити. Передусім тут треба підкреслити позитивні наслідки щодо деяких культур по сортозміні і взагалі щодо поліпшення вихідного матеріалу. Приміром, коли говорити про олійний сонячник, то тут маємо чимале збільшення контрактованої десятини під чистосортне насіння („зеленку“, і № 169 Саратовської сільсько-господарської станції); це саме маємо щодо контрактації озимої пшениці („Українки“, „Кооператорки“, тощо), пивоварного двохранного ячменю, кукурудзи і частинно бобів; куди гірше з контрактацією інших ярових трав, як і олійних і технічних рослин (за виїмком деяких сортів тютюну).

Що лише короткий час вживано заходів до поліпшення способів культивування контрактованих рослин та недоорганізовано облік позитивного впливу тих заходів, то й через те ми не маємо відповідних цифрових показників, коли не зважати на деякі часткові дані, як приміром дані обсліду РСІ про наслідки заміни за контрактації олійного сонячнику сортовим насінням (на підставі даних Укролійтреста):

Роки	Натура	Олійність	% добутку
1927/28	68,5	28,6	23,96
1928/29 (1-й кв.)	72,3	29,6	24,80

Коли зважимо, щодо останнього часу систему сільсько-господарської кооперації — організацію, що головно здійснює контрактацію — будовано, головно, не за продукційною, а радше за постачальницько-збутовою ознакою і що тенденцію її роботи в бік більшої уваги на сільсько-господарську природу своїх операцій, що позначи-

лося помітною агрономізацією усього її апарату, помічено лише нещодавно, то й збагнемо через що контрактацією минулих років годі було дійти поважних якісних (в розумінні агротехники) результатів.

3. Організація сільсько-господарського ринку. Дешо інший маємо вплив і результати контрактації, коли говоримо про організацію сільсько-господарського ринку. Тут метод контрактації, що ним успішно протягом декількох років підпорядковувалося пляновому впливу так звані неринкові або малоринкові культури (цукровий буряк, рицина, тютюн і взагалі більшість технічних культур), по трохи стає дедалі основним методом заготовляти сільсько-господарські продукти і тим самим поволі витискує так званий „вільний“ ринок. Це досить добре унаочнює осьяка таблиця:

Питома вага контрактованого виробництва проти плянових заготівель.

Назва виробництв	1927-28			1928-29			1929-30		
	Плян заг.	Контр. надх.	У % до пл. заг.	Плян	Контр. надх.	У % до пл. заг.	Плян	Контр. надх.	(Плян) у % до пл. заг.
1. Махорка т. тон. . .	45,1	—	—	49,0	20,6	34,7	45,0	30,4	67,5
2. Пенька " " . .	10,0	—	—	8,3	3,1	37,3	12,0	3,9	32,5
3. Хміль тон . . .	2525,0	868,2	34,8	1312	163,8	12,4	1265,0	858	67,8
4. Бакун " . . .	1393,0	990,0	71,1	2350	883,5	37,5	950,0	950	100,0
5. Американ " . . .	178,0	178,0	100,0	175,0	175,0	100,0	90,0	90,0	100,0
6. М'ятна олія " . . .	80,5	35,3	43,8	65,9	36,9	56,0	28,0	28,0	100,0
7. Рицина " . . .	917,0	917,0	100,0	844,0	844,0	100,0	4100	4100	100,0
8. Сояшник т. тон. . .	227,7	31,9	14,0	146,3	16,6	11,5	300,0	121,5	40,5
9. Ячмінь " " . . .	171,5	2,3	1,3	241,1	10,7	4,4	800,0	220,9	27,5
10. Бобові " " . . .	46,0	1,2	2,6	62,9	4,6	7,3	81,8	16,1	19,7
12. Кукурудза " " . . .	37,7	—	—	49,5	2,6	5,3	165,7	63,3	38,2
12. Пшениця " " . . .	2674,6	—	—	392,6	—	—	1096,9	223,5	20,4
13. Молоко ¹⁾ " " . . .	108,5	—	—	215,0	37,5	17,4	325,0	170,0	52,3
14. М'ясо " " . . .	192,0	0,96	0,5	210,0	3,9	1,9	178,0	81,2	45,6
15. Вовна тон . . .	944,9	400,9	42,4	1200,0	437,0	36,4	1470,0	720,0	49,0

Ефективність ринкового охоплення контрактацією ряда с. г. продуктів на багато меншає через неповне здавання їх за договорами. Що фактичне здавання виробництва за контрактацією здебільша відстає від очікуваного виробництва за договором, то усе це через невідповідність розмірів цього здавання фактичним спроможностям (високий % відчуження), складання договорів з тими господарствами, що не мають та не можуть мати товарних залишків того чи іншого контрактованого в них сільсько-господарського продукту, неврегульованість сільсько-господарського ринку з системою двох цін, недостатнє наглядання с. г. кооперації за своєчасним і повним здаванням контрактантами виробництва за договорами, відсутність, або недостатність тих наказів, що стимулюють економічні заходи на здавання продуктів (преміювання дефіцитними промтоварами, надання різних пільг, тощо). Оцей сумний факт унаочнює досить добре наведена таблиця:

¹⁾ В коров'ячому маслі.

Здавання законтрактованого 1928 р. виробництва зернових культур.

Культури	Законтр. пл. (тис. дес.)	Скільки належить за дог. (тис. пуд)	Фактично здано (тис. пуд)	% % здавання	
				Проти догов. пайки	До гуртового збору
1. Ячмінь	751,4	1.692,5	742	43,8	32,8
2. Сонячник	143,8	2.742,2	1,029	37,5	28,1
3. Кукурудза	49,4	1.250,9	174	13,9	10,4
4. Бобові	17,0	802,0	382	47,6	35,7
5. Льон	9,2	156,9	101	64,3	48,3
Разом	270,8	6.644,5	2,428	36,5	27,4

4. Кооперування та колективізація сільського господарства. Цілком зрозуміло, що між контрактацією та кооперуванням населення є щільний зв'язок, коли зважимо, що цей метод роботи с. г. кооперації є найкращий для людности, бо цим методом можна безпосередньо та усіма способами зв'язувати її продукцію з організацією, що цю контрактацію здійснює. Через те маємо посилене кооперування людности по районах, як і кооперування сільсько-господарської продукції, що її найбільш охоплено контрактацією. Звідси маємо зростання числа і міці спеціальних видів с. г. кооперації з того моменту, коли на багато поширено методи контрактації (бурякової, картопляної, садо-городньої й особливо останніми часами зернової кооперації через контрактацію відповідного виробництва). Та якщо годі кількісно порівняти зростання спеціальної с. г. кооперації й відповідної контрактації, скоро тут переплітаються численні й різноманітні чинники, то в цьому розумінні треба безперечно визнати за контрактацією першорядне значення.

До останнього часу дещо неясне було питання про вплив контрактації на процеси колективізації села. Висвітлюючи це питання, бачимо, що безперечно із самої природи контрактації й особливо з правильно поставлених організаційних форм її здійснення, виходить те, що можна посилити розвиток колективізації; та щоб на підставі наших даних напевно сказати, як саме с. г. кооперація дійсно використала тим більш кількісно потенціальні спроможності контрактації на колективізацію, що й казати справа не досить легка.

За розгорнутої виробничої контрактації є чимало моментів, що їх так чи інак потрібно усупільнювати. Приміром, щоб робити взагалі сортозміну і особливо перехрестно-опилювачів, неодмінно потрібно вжити контрактації масивів. Через те цілком природне прагнення запровадити усупільнений сівоборот, спільно засівати усю десятину однотипним насінням, спільно збирати врожаї, спільно берегти засівний матеріал, тощо. Щоб контракувати ряд технічних рослин, на це треба організувати усупільнені зпородження на первинну переробку й збереження продуктів. Якщо контракувати продукти садівництва й городництва, то й потрібно й доцільно організувати групові насадження, спільні спорудження на поливання городів, перероблення продуктів, організувати громадські парники, тощо. Контракуючи продукти скотарства, також потрібно й доцільно будувати громадські приміщення на вигодівлю худоби, вилучувати окремі спеціальні громадські стада чистокровної худоби та нарізувати спеціальні громадські випаси, тощо. Але, щоб головно довготерміновою виробничою контрактацією найкраще сприяти усупільненню с.-г. продукції, найбільш важить те, як втягнути в контрактацію

незаможницькі верстви села, що не мали достатнього числа і належної доброти засобів продукції. Це питання розв'язуємо поки що так, що організуємо громадські прокатні пункти різного с.-г. реманенту (зокрема удосконаленого й складного реманенту), кінські й тракторні колони та міжвиселкові енергетичні центри.

А втім, треба прямо сказати, що в минулому через цілий ряд організаційно-матеріальних причин с.-г. кооперація не скористалася навіть і з десятої долі тих спроможностей на колективізацію сільської людності, що їх вона мала, якщо належно було б використано й зроблено контрактацію. Кооперація, здебільша, не скористалася з контрактації навіть на те, щоб зміцнити матеріально й морально вже діяльні теперішні колективні господарства: як правило, колгоспи втягують в контрактацію сільсько-господарських продуктів, особливо технічних культур, навіть відносно надто кволо. На жаль, що бракує потрібного обліку й звідомлень про контрактацію, то й годі нам сказане проілюструвати цифровими даними; та вгорі згаданим обслідом РСІ цілком твердо й ясно стверджено нашу думку, як і численими нотатками й дописами з місць у поточній пресі.

Щодо цього ніби краще в РСФРР. Приміром¹⁾, контрактацією яровини 1928 р. Хлібоцентр зумів організувати до 4 тис. нових колгоспів і близько 5 тис. зернових товариств (з них 170 організовано цілими земельними громадами) і 1400 маш. товариств. Підчас озимої кампанії 1928 р. засівних товариств збільшилося до 8 тис., з них 3800 цілих земельних громад. До виробничих об'єднань втягнуто до 2,7 міл. селянських господарств. Організовано 45 тракторних колон з 1182 тракторів, що обробляють ними дес. в 300,7 тис. га (219 земляних товариств); з їхньою допомогою організовано 193 зернових товариств і товариств громадськог обробітку землі, що об'єднали 16,037 селянських господарств. „Практика кооперативных тракторных колон, развернутая на основе долголетней контракции зерновых посевов, имело своим непосредственным следствием перевод целых деревень, целых районов в 10—15 и больше земельных обществ на общественную обработку земли, ликвидацию трехполья, введение рационального севооборота, сведение всей обслуживаемой земельной площади в сплошной крупный массив, создание базы для построения подлинного крупного коллективного зернового хозяйства“.

* * *

Отож від контрактації,—сукупності цілого ряду заходів,—маємо вже певні позитивні агрикультурні, економічні й соціальні результати. Таку оцінку в основному дав і НК РСІ СРСР після детального обсліду контрактації по цілому Союзу: „В заключение необходимо сказать, что при всех недостатках контракции, проведенной в 1928 г. в трудных условиях и впервые в масштабе массового мероприятия, она уже теперь сыграла огромную реорганизующую роль в сельском хозяйстве. Опыт проделанной работы создал благоприятные предпосылки для организации сельскохозяйственного рынка, усиления и укрепления планового начала в проведении мероприятий по технической и социальной реконструкции крестьянских хозяйств“²⁾ І саме головне на підставі цього обсліду Раднарком СРСР і зробов свою оцінку контрактації, що її ми зазначили у вищенаведених постанові Раднаркому від 7-Х—29 р.: „Контрактация

¹⁾ Л. Кессель — „Пути производственного кооперирования крестьянских хозяйств“. („Плановое Хозяйство“ № 5 за 1929 р.)

²⁾ В. Сергеев — Уроки концентрации с.-х. культур 1928 г. (по материалам НК РКИ), „Плановое Хозяйство“ за 1929 р.

вызывает под'ем сельского хозяйства, рост посевных площадей, расширение посевов технических культур, рост урожайности и т. д. Контракция способствует обобществлению сельского хозяйства: на основании контракции возникают простейшие производственные объединения, укрепляются старые коллективные хозяйства и образуются новые. Контракция влечет за собой постепенное изживание стихийных рыночных отношений и подчинение неорганизованного крестьянского производства плановому началу“.

Проте треба сказати, що дотепер контракція фактично іще не виявила усіх своїх спроможностей і від неї не маємо тих позитивних наслідків, чого сподівалися й чого можна було б сподіватися за інших обставин. Це через те, що у здійсненні контракції було чимало технічно-організаційних хиб (про що частинно зазначено в постанові Раднаркому СРСР і на що звернуто особливу увагу в обсліду РСІ), як і через те, що до останнього часу широкий громадський загал, як і сама система с.-г. кооперації, що здійснює цю контракцію, притаманно не освідомили собі усієї величезної ваги методу контракції й не вжили на підставі цього відповідних організаційних заходів. Щодо цього постановами ЦК ВКП(б) від 26-VIII і Раднаркому СРСР від 7-VIII—29 р. маємо початок цілої нової ери в розвитку контракції і тим самим ґрунтовно виправляється ту однобічність в практичному здійсненні концентрації, через що, головню, не можливо було розгорнути концентрацію в належному масштабі й мати максимум позитивних кількісних і якісних результатів.

Ці постанови в основному ажніяк не міняють природи контракції 3-го періоду, але вони ґрунтовно міняють усю методологію й через те збільшують можливість одержати кращі результати з контракції; бо тепер контракцію уґрунтовано тривкими й чіткими законодавчими нормами з тим, що взято твердий курс на реконструкцію сільсько-господарства.

Що у наведених постановах остаточно виявлено й встановлено народньо-господарську природу виробничої контракції, то й через те, контракція тепер стає основним методом пляново впливати державі на сільське господарство; і цьому методу до певної міри треба підпорядкувати чи щільно зв'язати усі інші форми й види державної допомоги селу, як і взагалі різні види економічних взаємозв'язків. Відтепер контракцію треба перетворити в форму двохстороннього договору між державою й сільським господарством, що передбачає усі взаємовигоди і взаємозобов'язання між обома сторонами договору; краще кажучи, відтепер контракція виливається в форму конкретної реальної змички „міста“ із „селом“, робітника із селянином. Кількісні й якісні вимоги держави до сільського господарства треба в кожному окремому випадку оформляти у виді договору на контракцію того чи іншого с.-г. продукту, враховуючи реальні спроможності цього с.-господарства, виконати ці вимоги і так, щоб держава відповідно до розмірів і характеру вимог з одного боку і фактичного стану с.-г. даного району з другого боку, зобов'язалася давати оцю конкретну допомогу. І навпаки, щоб і село давало відповідне зобов'язання (тобто зобов'язання кількісне і якісне згідно з пляновим передбаченням) і справді сплачувало реальну економічну допомогу з боку держави.

Контрагентом держави по контракції остаточно й монополюю (за рідкими винятками, що їх оговорює кожний раз спеціальна постанова РПО (СТО) стає тепер система с.-г. кооперації, що надалі має додержувати цієї форми роботи, як основної, а для ряда с.-г. продуктів (більшість технічних культур, насіння, племінматеріяли, тощо),— навіть

як єдиної форми роботи. Через це саме у своїй подальшій роботі спеціально с. г. кооперація стає на твердий господарський ґрунт, коли ця система кооперації перебудовується на виробничі рейки: відтепер вона робить свої замовлення кооперованій людині на той чи інший с.-г. продукт на підставі відповідного доручення державі в особі промисловості й експорту (НКТ), або споживчої (робітничої) кооперації і своєю чергою зобов'язання на доставлення с.-г. продуктів організованому споживачеві закріплюються договорами на концентрацію продуцентів — членів с.-г. кооперації. Краще кажучи, методом контрактації ми безперечно не абияк збільшуємо пляновий вплив держави на процеси продукції й збуту с.-г. продуктів.

Оцей метод контрактації надалі стає основним методом роботи і для розгортаної самостійної господарської роботи колгоспної системи: відтепер продукцію й збут товарного виробу колгоспів буде роблено на підставі довготермінових договорів, що його складають зверхні ланки колгоспної системи із своїми первинними колгоспними об'єднаннями на підставі генеральних умов колгоспцентрів Союзних республік із заготівельними організаціями та установами системи с.-г. кредиту. Тимто, роблячи ставку на велике колгоспне господарство (а звідси ліквідуючи для нього непотрібні проміжні ланки розвинутих спеціальних систем с.-г. кооперації) зможемо по перше, зменшити накладні видатки по заготівельних організаціях і по друге, дати новий зміст роботі колгоспної системи, бо від цього вона зможе краще зростати.

Постановою остаточно уґрунтовано надто важливий організаційний принцип контрактації, що впливає з її природи: саме те, що відтепер складатимуться договори саме -но з різного роду організаціями (колгоспами, виробничими товариствами, земельними громадами, тощо), та ні в якому разі з індивідуальними господарствами. Отже цілком зрозуміло, що й надається право незаможницько-середняцькій більшості земельних громад і виробничих об'єднань роботи обов'язкові для всіх членів зазначених товариств і об'єднань постанови: складати контрактційні договори так, щоб усі члени згаданих товариств і об'єднань колективно відповідали за виконання усіх пунктів договору.

Зважаючи на відповідну практику (головно щодо зернового добутку) безавансової контрактації, а також ґрунтуючися на вищенаведеному принципі включати в договір контрактації, як зобов'язання держави (в особі с.-г. кооперації) усіма способами економічно допомогати сільському господарству, постановою Раднаркому передбачено поволі ліквідувати грошове авансування, натомість організовано постачати селянству засоби продукції й споживання, виробниче кредитування та агрообслуговування. Грошеві авансування поки що є собою як додаткове джерело зміцнювати виробниче кредитування бідняцького й малопотужного селянства, спеціального при тому призначення; головно на те, щоб колективно придбати засоби продукції й наймати через низові кооперативи реманенту й тяглову силу на обробіток бідняцького поля. Отож, цим остаточно відмовимося від опікунства продуцента, що було основною рисою договору торговельної контрактації і від чого часто густо перекредитовувало господарства (особливо потужніші, що мають великі товари залишки) в районах розвинутої контрактації різного с.-г. виробництва, а з другого боку марно розпорошувало кошти за малих розмірів контрактації.

Надзвичайно важливим моментом, що посилює контрактацію, як пляновий чинник розвитку с.-г., це пункт про те, що людині обов'язково повинна своїми засобами здійснювати передбачені договорами заходи на технічну й соціальну реконструкцію сільського господарства.

Оце саме щільно зв'язано з двохстороннім характером складуваних договорів. Що контрактація позначається пляною природою, то й через те треба в наших обставинах надати договорам характеру взаємозобов'язаностів, чим зможемо, як в інтересах самої селянської людности, як і в інтересах держави реконструювати сільське господарство. Цілком природно, що годі нам притаманно здійснити цю реконструкцію лише силами одних державних грошових і натуральних ресурсів без активної і до цього плянової (до цього й сприяє контрактація) участі самої людности. Тільки тоді, коли об'єднаємо організаційні й матеріальні ресурси держави та селянства у формі конкретних договорів — зобов'язань, зможемо насправді щонайшвидше й ґрунтовно перебудувати усе сільське господарство на нових технічних соціальних підвалинах.

На підставі усього того, що ми говорили про новий напрямок розвитку виробничої контрактації, можемо сказати, що постановою Раднаркому СРСР від 7-X-29 р. „О контрактации продуктов сельского-хозяйства“ це цілком природній логічний вислід другої постанови (ЦВК і Раднаркому СРСР від 18-IX) про реорганізацію системи с.-г. кооперації: якщо в першій постанові мова мовиться, головнo, про організаційні форми виробничого кооперування, то в другій постанові остаточно встановлено основного методу в роботі нової виробничої с.-г. кооперації на підставі ґрунтовної реконструкції с.-г. Тимто перша й друга постанова ажяк виявляє напрямок і темп соціалістичної реконструкції села, що її передбачено в п'ятиріччі.

* * *

Спитаємо тепер чи справді і як саме загадані постанови відзеркалено в плянах і приточнених контрольних цифрах по контрактації на 1929-30 р. На жаль, треба сказати, що ці постанови таки відзеркалено, але не достатньо. Коли зіставимо розміри накресленої контрактації с.-г. продуктів на 1929-30 рік з першим варіантом контрольних цифр, що їх опрацювала система с.-г. кооперація до виголошення постанов ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР, то побачимо істотну різницю лише по основній групі контрактації, саме по зернових культурах: розміри цієї контрактації на багато збільшено проти 1-го варіанту. Це сталося як від (розмірно) сприятливого розвитку контрактації озимини, як і ще більше від застосування принципів вищенаведених постанов головнo по лінії зменшення суми грошових авансів коштом використання виробничих кредитів, тощо. Крім цього, на багато збільшено (через постанову Раднаркому) розміри довготермінової контрактації, бо до неї включено виробництво колгоспів. По інших культурах, хоч і в пляні дещо змінено з новими обставинами (збільшено безавансову й довготермінову контрактацію по технічних культурах, збільшено розміри фінансової участі в контрактації садовгородних продуктів споживчої кооперації, та інш), проте, власне ми маємо не зміни, а лише деяке приточнення варіанту контрольних цифр; і тимто, суттю своєю, в контрольних цифрах не змінено розмірів і головнo *характеру* запроектованої на 1929-30 р. контрактації с. г. продуктів.

Це було від того, що наведені постанови були для сільсько-господарської кооперації до певної міри несподіванкою, бо усією своєю попередньою практикою контрактації вона не змогла відразу перейти на ці нові принципи згаданих постановах, і природно, що скоро треба було щонайшвидше приступити до контрактації (до речі кажучи і цього року з контрактацією запізнено) то й вона не могла ґрунтовно переробити свої попередні пляни й позиції. Крім цього, також була невідготовлена й

колгоспна система і система с.-г. кредиту; також були не підготовлені й провідні для кооперації наркомати (Наркомторг і НКЗ).

Очевидячки, що в теперішніх обставинах системі с.-г. кооперації треба перебудувати свою роботу, як, кажуть, на ходу, як і слід це зробити усім іншим організаціям, що так чи інак заінтересовані в контрактиції або з нею зв'язані. Передусім треба буде краще ув'язати оперативні пляни контрактиції на 1929-30 р. з плянами системи с.-г. кредиту, з плянами Наркомзему (щодо сортозміни, машинопостачання, постачання штучним угноєнням і засобами винищувати шкідників та агродопомоги взагалі), Наркомторгу (щодо плянів постачати селу промтовари, особливо дефіцитні), Наркомфіну (щодо пільг по с.-г. податку) і деяких інших організацій (робітничої кооперації, частинно Держторгу, Держбанку).

Треба чіткіше й докладніше розмежувати і взаємний облік трьох основних видів контрактиції (особливо зернового виробництва): довготермінової по лінії колгоспної системи, довготермінової, зв'язаної з машинотракторними станціями, й іншою короткотерміновою контрактицією.

Ми приближуємося до того, коли загальними розмірами контрактиції с.-г. продуктів можна буде на багато визначити заготівельні пляни наступного (і лише частинно поточного) року; через те потрібно заздалегідь врахувати загальні розміри й основні засади цих плянів, бо скоро цього не зробимо, то й сама контрактиція до певної міри може бути нереальною, якщо її будемо здійснювати не зважаючи на менш-більш реальний і окреслений плян потреб у тих чи інших с.-г. продуктах організованого споживача (робітничого постачання експорту, промисловости, тощо). Тепер, скоро Наркомторг немає таких плянів, то й розміри контрактиції проектується великою мірою напоямки, за допомогою частинних, зчаста випадкових погоджень з окремими заінтересованими організаціями і відомствами (ВРГН).

Що багато організаційно-технічних було дефектів в контрактиції минулими роками, то це від того, що здебільша союзні урядові органи органи спізню розв'язували ряд основних питань (розміри контрактиції, розміри авансів, і значить і загальної потреби в коштах на контрактицію, обставини сплати законтракованих продуктів, тощо). Від цього й був дуже шкідливий факт різкої сезонности у здійсненні контрактиції: довго й бездіяльно очікували на місцях постанов центру, а згодом ударним порядком, звичайно, дуже коротким терміном здійснювали директиви уряду. Не дивниця, що й через те була надто недостатня підготовча роз'ясувальна кампанія взагалі, не було контрактиційним організаціям потрібних засобів продукції постачати їх своєчасно контрактантам, не ув'язувано чи недосить ув'язувано контрактиційну кампанію з поточною оперативною роботою системи с.-г. кооперації, тощо.

Що надалі основні засади постанови Раднаркому про контрактицію притаманно буде освідомлено, то й безперечно справа має ґрунтовно змінитися. Отже, розміри контрактиції буде встановлювано, по-перше, заздалегідь встановлюваним пляном Наркомторгу потребами у тих чи інших продуктах на майбутній рік та корегувано організаційними спроможностями самої системи с.-г. кооперації, що їх вона визначає й своєчасно погоджує з провідними наркоматами (НКЗем і НКТорг). Як саме можна буде здійснювати контрактицію, це визначатиметься тою сумою державної допомоги селянській людині, що її (допомога) враховує операційний плян НКТоргу, НКЗ'єму, системи с.-г. кредиту (Укрсільбанк); щодо авансів грошми (це, головно, й гальмувало дотепер своєчасно виконувати контрактицію), то це питання здебільша відпадає, скоро грошові види своєї допомоги держава замінює натураль-

ними. Також питання щодо сплати контрактованих продуктів на багато стають простішими, бо в основному ціни маємо стабілізовані й не абияк зменшено вплив так званих вільних ринкових цін, що їх замінюємо директивними (пляновими) цінами (Наркомторгу). І нарешті, на багато стабілізовано різного роду пільги й надбавки по контрактатії. Тимто, треба абсолютно доконечно (також маємо цілковиту змогу) перейти до зовсім іншого методу роботи с.-г. кооперації стосовно контрактатії: саме потрібно перейти від ударного методу роботи на нормальний, повсякденний, в рямцях її звичайних оперативних плянів, уґрунтованих на щорічних контрольних цифрах, що впливають з основних засад п'ятирічки. Отже, треба рішуче покласти край тому, коли ми до краю шарпали периферію, багато разів перероблювали пляни, без кінця-краю їх погоджували різні відомства у різних комбінаціях. Тимто зрозуміло, що з постановою Раднаркому від 7-XII не буде більш тих численних дотепер сперечань, хто та що має контрактувати.

Отож, контрактатія с.-г. продуктів, що має тепер свою конституцію у наведених постановах, уґрунтованих, як усією минулою практикою цієї контрактатії, як і новим курсом на ґрунтовну технічно-соціально реконструкцію с.-господарства, цим початкує собою новий етап свого розвитку, що його намічено ще 1928 р. у широкій контрактатії зернових трав, і згодом приточнено й приглибожено у запроєктуваннях п'ятирічки. А втім, треба підкреслити, що саму п'ятирічку контрактатію треба ще радикально переробити, як по лінії розмірів контрактатії, як і по лінії декотрих основних установлень. Та про це, очевидно, треба порушити окремо питання, в зв'язку з приточненням і доопрацюванням 5-тирічного пляну народнього господарства взагалі й сільського господарства спеціально.

Агр. Г. О. ЛЮБАРСЬКИЙ

Нові культури для олійницької й текстильної промисловости на Україні

Темп розвитку технічної с. г. сировини відстає від темпу розвитку промисловости, що працює на цій сировині, і одна з причин такого відставання—обмеженість номенклатури сировинних культур. Адже головна сировина для олійницької промисловости України—це соняшник і льон та ще останнього часу ріцина, але місце її в сировинних ресурсах промисловости дуже невелике. 1928-29 року українська олійницька промисловість переробила насіння: соняшника—166 тис. тонн, безлушпинних—16.000 тонн і рідини—1.300 тонн. Отож, через одню обмеженість номенклатури олійних культур олійницька промисловість рік крізь рік і терпить недостачу сировини. А тим часом є чимало нових олійних культур, що їх культивування на Україні могло б дати добрі результати й поповнити сировинну базу олійницької промисловости.

Що-ж до текстильної промисловости на Україні, то вона базується тільки на коноплях. Культура ця взагалі посідає невеличке місце в рільництві України, а останніми роками площа її засівів до того ще й меншає рік-у-рік: приміром року 1926 вона становила 174,7 тис. га, 1927—166,4 т. га, 1928—166 т. га і 1929—144 т. га. Тим часом і тут маємо резерв нових прядивних культур, цілком підхожих для України, таких, що могли б послабити дефіцитність сировини в текстильній промисловості.

Уряди Союзу й союзних республік намічають запровадити цілий ряд нових культур; зокрема на Україні передбачається поширити сою, кользу, арахіс і кенаф. Коротеньку інформацію за ці культури ми й подаємо в цій статті.

Соя як олійна рослина. Хоч соя й менше має олії, ніж соняшник, але якістю та великою придатністю своєї олії для різних галузей промисловости соя стоїть вище. Соеве насіння має від 16% до 24% олії—залежно від гатунку, ґрунту і способів культивування. Олії з її насіння добувається: на примітивних пресових заводах 9,1%, а на екстракційних заводах 15-16%. На Сході соєва олія давно вже йде на споживок людям, як неочищена, так і рафінована¹⁾, з неї також виготовляють лаки, фарби і т. інш. Перша країна, що збагнула велику вагу соєвої олії для промисловости і стала її вживати—це Англія, потім ідуть Голяндія, Данія, Німеччина й Північна Америка. Всі ці країни широко імпортують соєву олію.

Великий ужиток з соєвої олії може бути в миловарстві, бо вона має в собі пальмітинову кислоту, а від цього мило виходить жилкувате і дуже економне. Ми не будемо спинятися на інших іще технічних виробництвах, де можна б успішно вживати цю олію—таких винобництв дуже багато; можемо тільки сказати, що соєва олія незабаром стане у великій конкуренції іншим технічним оліям.

Крім технічного значіння, соя ще має значіння й харчове. З соєвих бобів виготовляють борошно, молоко, сир, каву, какао та чимало ще й інших харчових продуктів. А з зеленої рослини сої ще й прегарне сіно. В Америці сою культивують здебільшого на сіно. Далі, соя, будучи рослиною бобовою і просапною, велику має вагу й агрикультурну. Найбільше соя поширена в Азії, головню в Манчжурії, де її засівна площа досягає 2 мільйонів десятин і становить 33% усієї засівної площі в країні. Річний збір соєвих бобів в Манчжурії доходить 70 мільйонів пудів; 60% усього збору сої та її продукції Манчжурія експортує в західно-європейські країни та Америку, а 40% залишається на споживання в країні. Після Манчжурії найбільші засіви сої має Японія, де її засівають щось із 400 тис. десятин, збираючи бобів до 14 мільйонів пудів. Останнього часу вельми поширилась соя і в Америці, де року 1927-го площа засіву сої дійшла 400 тис. десятин.

Західно-європейські країни сої не культивують, але імпортують соєві боби і переробляють їх на олію, молоко, сир, борошно, каву, тощо. 1927 року соєвих бобів імпортовано: у Німеччину—576 т. тонн, Англію—83 т. тонн, Данію—159 т. тонн і Голяндію—117 т. тонн.

В СРСР культура ця більш-менш поширена в двох районах: на Східньому Надмор'ї і на Північному Кавказі. 1926 року в Надмор'ї сої засіяно було 17.311 дес. і зібрано врожаю 1.983.401 пуд., цебто з 1 дес. по 114 пудів. 1927 року засіяно там 20.000 десятин. Головний район культивування сої в цьому районі—Нікольсько-Усурійський край. На Північному Кавказі 1928 року законтраковано сої 17.000 гектарів; її урожай тут—від 70 до 100 пудів.

Споміж союзних республік перша стала цікавитися соєю Україна. Ще року 1874 в українських с. г. виданнях з'явилася перша праця про культуру сої на Україні Сірошевського й Семковського; згодом, 1878 року з'явилася друга аналогічна праця професорів Скачкова й Советова. В роки 1881 і 1888 в журналі „Записки О-ва сільського господарства южной России“ друковано статті про культуру сої Подоба, Мель-

¹⁾ Рафінована соєва олія світло-жовтого коліру, не має ніякого запаху і на смак схожа на бавовняну олію.

нікова і інш. Наприкінці минулого століття й на початку поточного століття агроном В. А. Бертенсон умістив в українських с. г. виданнях ряд статей, де завзято пропагандував культуру сої на Україні і про-рокував їй славу в будущину. Під той саме час і другий, не менш зав-зятий поборник культури сої на Україні І. Є. Овсинський теж надру-кував ряд статей про культивування її на Україні. Овсинський вивіз із Китаю декілька гатунків сої і вони дали добрі результати в Поділь-ській та Херсонській губернях і в Басарабії. Згодом цією культурою зацікавилися дослідні станції й с.-г. школи, робили над нею досліди і теж мали хороші результати. По всіх українських с. г. журналах та газетах друковано раз-у-раз статті, що пропагандували цю культуру. Та, на жаль, всі ті роботи й статті реальних результатів не дали, і саме з таких двох причин: з одного боку, не було попиту на сою і господарства побоювалися, що не буде збуту, а з другого боку—робота була розпорошена й безсистемна. Більш-менш плянова робота з соєю почалась на Україні тільки 1926 року.

Тепер на Україні над дослідженням цієї культури працює цілий ряд дослідних станцій: Чарторийська, Гуманська, Вінницька, Маріупільська, Київська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Носівська, Східньо-Сте-пова й Одеська. Всі дані цих станцій за 1927 і 1928 р.р. говорять за те, що сою на Україні культивувати цілком можна (урожаї від 70 до 120 пуд. з гектара) і що між технічними олійницькими культурами її слід поставити на почесне місце.

Соя має понад 2000 гатунків. Звичайно, за той короткий час, від-коли досліджувано в нас цю культуру, ще не можна було точно ви-явити, котрі саме гатунки придатні в тому чи іншому районі України. Щоб це виявити, потрібні довголітні досліди. Тим часом, відкладати запровадження цієї культури не можна. За п'ятирічним бо пляном роз-витку сільського господарства, на Україні вже 1930 р. має бути 25 тис. гектарів засіву сої, і під кінець п'ятиріччя—120 тис. гектарів. А вже останнім оце часом числа ці й ще збільшено, а саме—для 1930 р. 75 т. гект. і під кінець п'ятиріччя 500 т. гектарів.

Усі згадані вище дослідні станції по різних районах України уже третій рік випробовують різні гатунки сої. Доки будуть детально вив-чені гатунки, на підставі даних цих станцій можна вже рекомендувати для України такі гатунки: для південних степових районів—„манчжур-ський ринковий“, а для лісостепових і північних степових районів—„Старо-Український“ і „№ 199“. Культивування сої прищеплюється на Україні через контрактацію, і вже поточного року—першого року кон-трактації сої законтрактовано 5000 гектарів її засівів. Цікавість серед населення України до цієї культури велика і, головно, через те, що її можна широко використовувати в своєму господарстві. Ясна річ, що як ця культура в нас за новину, то населення зовсім іще з нею не обізнане, і тому для того, щоб вона у нас гаразд поширилась, треба якнайширше ознайомлювати сільське населення з її агротехнікою, ви-даючи для того популярну літературу, влаштовуючи лекції і демонстру-ючи на тих лекціях зразки сої та продуктів із неї.

Наприкінці подаємо обрахунок того, що селянам дає більший при-буток—соя чи соняшник. За обрахунком Радгосптресту, обробіток, догляд, збирання, возовиця та молотьба сої коштують: як орати трак-тором—49 крб. 19 коп., без трактора—53 крб. Візьмімо задля обе-режності урожай з гектара в 60 пудів і ціну одного пуда соєвих бобів в 1 крб. 50 коп., чистий прибуток з гектара становитиме тоді 46 крб. 81 коп. (як орати трактором) і 37 крб. (без трактора). А обробіток, оранка, збирання, возовиця та молотьба 1 гектара соняшника коштують:

з трактором—37 крб. і без трактора—47 крб. Пересічний врожай соняшника—50 пуд. з гектара, пересічна ціна пуда соняхів—1 крб. 25 коп. Отже, чистий прибуток: з трактором—27 крб. 50 к., без трактору—15 крб. 50 коп.

Як бачимо, соя дає прибутку далеко більше, ніж соняшник. З нашого обрахунку видно, що селянське господарство (без найманої робочої сили), затративши лише 63,5 умовних людських робочих днів (1 тяговий робочий день дорівнюється 2 людським), має від культивування сої 71 крб. прибутку з гектара, цебто 1 крб. 20 коп. за робочий день; а відповідний обрахунок для соняшника дає тільки 97,5 коп. за людський робочий день. Крім того, в господарстві залишається ще й 100—120 пудів дуже доброї кормової соломи з сої.

Окрім цих безпосередніх грошових і господарських вигід від культивування сої, вона вигідніша за соняшник ще й ось чим: 1) не така перебірлива на ґрунт як соняшник, бо, приміром, соняшник піскових і супіскових ґрунтів не любить, а для сої вони придатні; 2) соняшник ґрунт виснажує, а соя, як вона рослина бобова, навпаки, здобрує ґрунт; 3) соняшник не такий посухостійкий, як соя; 4) у соняшника більше, ніж у сої усяких шкідників, що, буває, часто знищують урожай; 5) на схилах соя родить краще за соняшник; 6) догляд соняшника механізувати не можна, навпаки, догляд сої може бути весь механізований.

Цього року на Україні сої сіяно 10.000 гектарів. Маючи на увазі велику цікавість населення до цієї культури, можна думати, що намічені у п'ятиріччі кореговані розміри засівної площі під соєю (75 тис. гект. 1930 року і 500 тис. гект. на кінець п'ятиріччя) будуть досягнуті.

Кольза. Цій олійній рослині слід би теж посісти не аби яке місце серед інших олійних культур на Україні. Її олійність 47-48%, а врожайність доходить 180 пуд. на гектар. Схожа вона на рапс, але відмінна від його своїми біологічними властивостями. У нас на Україні ця рослина відома вже 10 років; дещо поширена вона в Лісостепу і навіть у Поліссі. Скільки її цього року було засіяно в нас, сказати важко, але в усякому разі територія її поширення на Україні досить велика; сіють її, приміром, по таких округах: Київській, Чернігівській, Волинській, Бердичівській, Ніженській, Конотіпській, Роменській, Прилуцькій, Лубенській і ін. Результати її сіву по цих округах говорять за те, що на Україні ця вельми цінна олійна культура вдається добре (родить її до 180 пуд. з гектара). Досліди над кользою провадять Носівська й Лохвицька дослідні станції, а також Ніженська олійниця. За даними Лохвицької станції, пересічний урожай кользи в 1926 і 1927 р. р. становить 107 пуд. з гектара, а як перевести це на олію—53 пуди з гектара; тим часом соняшника вродило 122 пуди і коли це перевести на олію, то її маємо тільки щось із 37 пудів.

Кользова олія дуже придатна і на технічні цілі і на харч; макуха кользи іде на корм худобі, а солома на паливо. За пересічного врожаю кользи, от як на Ніженщині—по 81 пуду з гектара і за ціни насіння в 2 крб. 50 коп. за пуд, вона дає засівникові огульного прибутку з 1 гектара 202 крб. 50 коп., цебто багато більше, ніж соняшник. Як показують досліди Михайлівського с. г. технікуму, кольза, через те, що вона рослина просапна,—гарний попередник для озимої пшениці. Є дані, які говорять за те, що кользу можна сіяти, як озиму рослину. Але цю справу гаразд іще не з'ясовано і її треба ще досліджувати й далі. Трудомістність кользи, як просапної культури, велика, приблизно, така ж сама, як і соняшника.

З наведеного вже ясно, яку має кольза велику вагу і для промисловості і для сільського господарства України. Цю культуру треба

якнайбільше ширити по всіх тих районах, де її можна культивувати (Полісся, Лісостеп), давши їй там належне місце в селянському господарстві. На жаль, досі на кользу уваги звертали мало, її навіть гаразд іще й не вивчили. Отже треба як-найширше поставити досліди над цією культурою на наших дослідних станціях Полісся та Лісостепу.

Арахіс (або ще „земляні горіхи“, „фісташки“). Поміж нових олійних рослин арахіс посідає видатне місце. Це одна з найцінніших олійних культур, як через цінність продукції з неї, так і через різноманітність використання її. Кількість олії в насінні арахісу доходить 50%, а то й більше, а вихід її—від 32% до 45%, залежно від того, яким способом її вибирати. Арахісова олія зеленувато-темного з золотистим відтінком коліру, без ніякого запаху і прегарна на смак, не згірша за прованську олію і в багатьох випадках може її замінити; іде на виготовлення страв і на приправу. Дуже поширена в рибо-консервній промисловості, де нею законсервовують сардини, камсу, кефаль, скумбрію, султанку й інш. Багато йде її також на виготовлення халви. Щодо арахісової макухи, то вона, як корм, стоїть на першому місці серед усіх, що є на світі, концентрованих кормів. Навіть і висівки арахісу добрий корм. Арахісне листя дає сіно, що своєю якістю не згірше за сіно тимофіївки, майже таке саме, як і клеверне сіно. Закордоном знежирене й висушене арахісне насіння перемелюють на борошно і, змішавши з пшенишним борошном, печуть дуже смачний хліб. Крім того, з арахісного борошна виготовляють іще шоколад і какао.

Через такі цінні свої властивості арахіс відіграє велику роль на світовому ринку олійних рослин і де-далі все більше розповсюджується. Протягом п'ятиріччя 1921-1925 р.р. річний світовий збір арахісного насіння становив 2.145 тис. тонн, а 1927 року вже 3.190 тис. тонн. За цей самий період збір сої був—1.595 тис. тонн і 4.325 тис. тонн, а соняшника, цієї старої олійної культури—3.102 т. тонн і 1.600 тис. тонн, і льону—3.074 й 4.060 тис. тонн. Як бачимо, арахіс посідає вельми поважне місце серед старих олійних рослин. Таке ж саме почесне місце має й головна продукція цієї культури—її олія. Всесвітня продукція рослинної олії становить;

	Пересічно за 5 років 1921-1925	1927 р
Арахісової	377 тис. тонн	475 тис. тонн
Соняшної	176 „ „	81 „ „
Соевої	219 „ „	310 „ „
Ляної	625 „ „	775 „ „

Найбільший споживач арахісової олії—це ПАСШ; тут ця культура й розвивається найдужче: 1927 р. її засіви досягли в ПАСШ 457.110 гектарів і зібрано насіння 393 тис. тонн (52 пуди з гектара). Споміж європейських країн найбільше споживають арахісу Франція та Німеччина, де його щороку споживається—у Франції 545 тис. тонн і в Німеччині 422 тис. тонн, а за цими країнами йдуть Голандія й Данія. 1927 року арахісу в європейські країни імпортовано: в Німеччину—418.786 тонн, у Голандію 81.843 тонн і в Данію 12.035 тонн.

Арахіс—рослина субтропічна, її культивують по всіх південних країнах Америки й Європи, засіваючи нею великі простори землі. У нас її цілком можна культивувати на півдні України. Рослина ця до ґрунту не вибаглива—росте на легких піскових і супіскових землях і на легких суглинках, де було б досить вапна. На чорноземлях і глинястих ґрунтах сіяти арахіс не радять, а сслонцюватих ґрунтів він зовсім не переносить. Арахіс дуже любить гарно оброблений ґрунт і добрий догляд під час вирощання. Треба щоб земля була завжди розпушена й абсолютно без

бур'яну. Загалом беручи, це дуже трудоемна культура. Крім того арахіс, як бобова рослина, так само як і соя, хороший попередник для всіх інших культур.

Культивуванням арахісу на Україні вже давно зацікавились наші вчені. Ще року 1925 директор Одеського Ботанічного Саду проф. Досебет почав його розводити в Ботанічному Саду, і коли досліди його дали добрі результати, став великим прихильником цієї культури. Але практичних результатів ця його спроба не дала. Наприкінці минулого століття цією культурою зацікавилось уже багато вчених: Стебут, Бичихін, Гомілевський, Будрін і інш. Та це теж були розрізнені, окремі спроби. І тільки останніми роками, коли зайшла нагальна потреба в нових олійних рослинах, тільки від цього часу почалось серйозне дослідження цієї культури.

Широкі досліди над цією культурою розпочала 1924 р. Херсонська дослідна станція. Тоді ж такі зацікавився цією культурою і Селекційний Відділ Дніпропетровської дослідної станції. Дані Херсонської станції маємо за два роки—1925 і 1926. За сприятливих метеорологічних умов 1925 р. урожай стиглого насіння становив 172 пуд. з 1 десятини, а 1926 р., коли погода була несприятлива, стиглого насіння зібрано 44 п. з десятини. Херсонська дослідна станція, ґрунтуючись на своїх дослідах, приходить до того висновку, що ранні гатунки арахісу в південному Наддністрянському районі добре вистигають і дають гарні врожаї. Селекційний Відділ Дніпропетровської Дослідної Станції на підставі трьохрічних дослідів на станції та колективних дослідів у районі так само визнає, що коли добратися відповідні до кліматичних умов гатунки, то можна мати гарні врожаї стиглого насіння, і що арахіс у районі станції цілком можна культивувати. У степовій Україні подекуди маємо посіви арахісу і на селянських землях; приміром, 1924 року на виставці в Зіновівській окрузі експоновано стиглі зерна арахісу селянського сіву. Є дані про те, що арахіс може вистигати і на Полтавщині, а також і в Києві.

Цікаво підрахувати, який знак дає засівникові культивування арахісу. Обробіток, возіння, молотьба, сушіння, сортування, насіння і т. інш.— все це коштує приблизно 156 карб. на гектар. За мінімального врожаю в 35 пуд. з десятини і мінімальної ринкової ціни на насіння арахісу в 15 карб. за пуд огульний прибуток з 1 гектара буде 525 карб.; отже, коли відкинути 156 карб. видатків, залишається чистого прибутку на гектар 369 карб. Такого високого прибутку не може дати ні одна польова культура. Не менш зисковна ця культура і для промисловости. З 1 пуда насіння арахісу добувається 14 фунтів дуже цінної олії, а, крім того, є ще й макуха, що являє собою гарний корм.

Всі ці дані про нові олійні культури, що ми їх навели тут, становлять собою тільки невелику частину тих даних, що є в літературі про ці культури. За браком місця ми не можемо всі їх подати в цій статті. Усі дані науки й практики дозволяють зробити такі висновки з приводу цих культур:

Соя. Рослина цілком підхожа для природно-історичних умов Степу й Лісостепу України; по цих районах вона вистигає і дає задовільні врожаї; щодко того, які саме сорти найбільш придатні для України, то вже здобутий досвід дозволяє рекомендувати для України два гатунки сої—акліматизований гатунок „староукраїнський“ для всього Лісостепу та Степу і „манчжурський ринковий“ для Степу. За сучасних цін на сою і за пересічної врожайности її на Україні ця культура у нас вельми рентабельна і являє чималий інтерес для селян. Все це говорить за те, що соя має широченні перспективи і що треба найенергійніше подбати за те, щоб якнайбільше укорінити цю культуру в наше сільське господарство.

Кольза. Ця олійна рослина теж має відграти велику роль на Україні в справі забезпечення сировиною олійницької промисловости.

Через свою високу врожайність (до 200 пуд.) і багату олійність (до 48%) ця культура для господарства рентабельніша і для промисловости вигідніша, ніж соняшник. Отже, її слід як найбільше ширити по всьому Лісостепу і в частині Полісся на Україні. Кольза, як рослина просапна, добрий попередник для озимої пшениці; крім того, як на це вказують деякі дані, кользу можна сіяти і як озиму рослину.

Питання агротехніки та вдобрення цієї культури ще не вивчено і тому треба широко налагодити вивчення цих питань на досвідних станціях Полісся та Лісостепу.

Арахіс. Ця олійна рослина через свою велику олійність, високу якість самої олії і через цінні властивості її побічних продуктів (макуха, лузга)—стоїть на першому місці серед інших польових олійних рослин. І для господарств, що культивують арахіс, і для промисловости, що його переробляє—це найрентабельніша рослина між усіма іншими олійними культурами. Дані наших південних степових станцій показують, що арахіс цілком можно розводити у степовій частині України, де він може давати високі врожаї. Отже, треба як найбільше подбати за широке вивчення цієї культури.

* * *

Кенаф. Становище української текстильної промисловости з сировиною ще скрутніше ніж олійницької промисловости. З волокнистих культур на Україні культивують тільки коноплю, але розмір її засівів не має сталости і за останні два роки навіть знизився. Отже, тут надто гостро стоїть справа з запровадженням у нас нових луб'яних культур; при чому слід би розводити такі культури, які б могли замінити собою джут, що його щороку довозимо з закордону на мільйони карбованців. До таких культур як раз і належить кенаф.

Кенаф як зовнішнім своїм виглядом, так і своїми властивостями схожий на джут, а де в чому ще й переважає його: він блискучий, не такий м'який як джут, добре ділиться, дає мало пилоподібних волокон і краще за джут переносить промивання. З кенафу добрий матеріал для пакувальних тканин; з його волокон виготовляють також канати, брезенти, рибальську снасть, а також і драпувальні тканини, бо його волокно добре фарбується. Велика ще цінність волокон кенафу в тім, що вони дуже міцні і мало пропускають вологість. Отже, з цих волокон можна виготовляти тару для тих продуктів, що бояться вологости, ст як, напр. цукор (мішки з лляного або конопляного волокна на це непридатні). Отож, завівши в нашому рільництві засіви кенафу, нам не доведеться вже довозити з закордону джут, і крім того ми збільшимо тим сировинну базу нашої текстильної промисловости.

Кенаф дуже вигідна рослина для сільського господарства нашого півдня: 1) він надзвичайно посухостійкий, 2) на нашому півдні, де є багато солонцюватих земель, непридатних для звичайних південно-українських культур, кенаф може родити не гірше, ніж на інших землях; 3) кенаф, як просапна рослина, дуже добрий попередник для пшениці, і 4) господарству, що його сіє, він дає прибутку більше, ніж інші культури: як показують досліді над кенафом у нас на півдні, середній урожай волокна на 1 десятину може бути 35 пуд., отже, за ціни 7 карб. за пуд волокна огульний прибуток з 1 десятини кенафу становитиме 245 карб., а вартість насіння, обробіток землі, збирання врожаю, тощо, все це коштує приблизно 190 карб., значить, засівник має з десятини

кенафу 55 карб. чистого прибутку, цебто далеко більше, ніж від інших польових культур (пшениці, ячменю, соняшника).

Цікавитись кенафосіянням у нас почали ще 1898 р. Справою цією зацікавились як науково-дослідчі організації (Ташкентська дослідна с.-г. станція) так і промисловість. „Товарищество южно-русской пенько-джутовой промышленности“ 1898 року зробило обслідування районів кенафосіяння в Персії, і тоді ж таки в Ленкоранському повіті Бакинської губ. організовані були досліди для виявлення умов акліматизації кенафу. Ці дослідчі роботи тривали до 1904 р. і дали сприятливі результати. Напр., в „Известиях Московского С.-Хоз. Института“ за 1904 р. І. К. Васильев писав: „Волокно кенафу своєю шовковитістю, мідністю і м'якістю переважає джутове“. Але, починаючи з 1904 р. і до 1911 р. у роботі з кенафом маємо перерву. Року 1914 роботи ці знов почалися. В журналі „Туркестанское Общество С.-Х.“ за 1914 р. агроном Джапарідзе пише: „Кенаф дає чудові результати на всяких грунтах, ним надзвичайно зацікавлена промисловість центру та півночі Росії“. Інженер К. Чайківський у тому ж таки журналі в № 6 за 1916 р. пише: „Для виготовлення грубих мішкових тканин волокно кенафу може мати велике поширення“. Від 1914 і до 1918 року в дослідчій роботі над кенафом знов маємо перерву. Та вже 1928 року робота ця знов розпочинається.

Все це були окремішні спроби поодиноких організацій. І тільки з 1923 року за цю справу береться сама промисловість: попервах Укр-текстильтрест (піонер цієї справи), потім і вся прядивно-джутова промисловість Союзу. Одночасно зацікавились цією культурою і НКЗем та НКТорг. І як виявилось, що кенаф має великі перспективи і що в цій культурі дуже заінтересована промисловість, то стало очевидним, що треба організувати таке товариство, яке б відало всю цю справу у всій її широчині. І року 1925-го постановою РПО таке товариство було організоване під назвою „Акційне товариство кенаф“.

Вище ми вже говорили, що культура кенафу має інтерес не тільки для промисловости, але й для південного сільського господарства, особливо на Україні. Український бо Степ систематично терпить від посухи, від якої гинуть урожаї всіх культур; крім того тут є великі площі солонців, де не можуть рости інші культури. А тим часом кенаф, як рослина дуже стійка проти посухи, яка до того ще переносить і солонці, — цілком придатний до кліматичних умов нашого Степу.

Широка дослідча робота з кенафом на Україні почалась тільки 1926 р., коли до цієї справи взялися Херсонська та Полтавська дослідні станції. В першому році вони обмежувались дослідями на землях станцій, а вже року 1927 досліди ці вийшли за межі станцій. Херсонська станція організувала колективні досліди над кенафом у 58 пунктах Херсонської, Одеської, Миколаївської й Зінов'ївської округ. Дані всіх дослідів по цих округах дають підставу стверджувати, що ґрунтові й кліматичні умови південної України цілком відповідають кенафові і що він там може давати пересічно по 35 пуд з десятини.

Але сіяти кенаф можна не по всіх районах зазначених округ. Досліди як раз і виявили ті райони, де кенаф можна розводити і де він безперечно добре поширяться. Напр., в Одеській окрузі культивувати кенаф можна понад річкою Дністром та Кучурганським лиманом; ґрунт тут — легкий піскуватий чорнозем і крім того є досить води, потрібної на мочіння кенафу; в центральних частинах округи кенаф можна сіяти по балках, де починаються лимани. У Херсонській та Миколаївській округах є чимало річок, де по берегах можна цілком успішно його культивувати; річки ці — Буг, Дніпро, Інгулець і інші.

Кліматичні й ґрунтові умови долин цих річок такі, що кенаф там цілком можна розводити, а як там ще є багато і водоймищ, то, значить, забезпечене і мочіння його. Є підстави гадати, що і в Зінов'ївській та Полтавській округах, а також і в АМСРР також можна сіяти кенаф. Дуже гарні умови для кенафосіяння мають округи, що прилягають до Дніпрельстану, а саме ті райони, де має бути меліорація; Запорізька, Криворізька й Мелітопільська округи в частинах, прилеглих до річок Дніпра та Молошної, теж мають чудові умови для кенафосіяння та первісного перероблення кенафу. Не абиякий інтерес для кенафосіяння являють і меліоровані землі понад річкою Бердою. Отже, бачимо, що південні й середні округи України дають величезні перспективи для кенафосіяння. Розуміється, справу цю ще не вивчено як слід, потрібне далі широке вивчення її по всіх перелічених районах. Але й тих даних для України, що ми вже тепер маємо, цілком досить для того, щоб скласти плян кенафосіяння на ближчі п'ять років. І товариство „Кенаф“ на підставі цих даних уже й склало п'ятирічного плану сіяння кенафу на Україні. В цьому пляні намічено такі площі засіву кенафу на Україні (в гект.): 1929 р. — 2500, 1930 р. — 8000, 1931 р. — 18000, 1932 р. — 26000 і 1933 р. — 35000.

Згідно з цим пляном, під кінець п'ятиріччя на Україні кенафом буде засіяно 20% усієї площі кенафу УСРР. За орієнтовними обрахунками товариства „Кенаф“, та кількість волокна кенафу, що ми матимемо під кінець п'ятиріччя, забезпечить українську промисловість сировиною і звільнить її від імпортування джуту.

План товариства „Кенаф“ цілком реальний, але тільки треба, щоб це товариство створило сприятливі для того здійснення умови: ці умови ми тепер і проглянемо.

Річ у тім, що в поширенні культивування кенафу на перешкоді можуть стати дві вельми важливі справи: 1) справа з насінням і 2) первісний обробіток кенафу.

До 1928 року по всіх плантаціях Союзу кенаф сіяно самим тільки персидським насінням. Але досліди й практика показали, що це насіння ще не акліматизувалося, негаразд у нас приймається і дає незадовільні врожаї. Отже, перед товариством „Кенаф“ і постало завдання здобути акліматизоване насіння і організувати на своїх плантаціях спеціальні насінники кенафу для того, щоб продукувати там потрібну кількість акліматизованого насіння на задоволення усієї потреби в ньому. Маючи це на меті, товариство „Кенаф“ організовує ряд своїх власних радгоспів, щоб продукувати там насіння кенафу. Уже 1928 року засіяно було 1200 гект., і самим лише акліматизованим насінням, а року 1929 таким насінням засіяно по всьому Союзу 27 тис. гект. За п'ятиріччю товариства „Кенаф“, 1931 року всі посіви кенафу в Союзі будуть засіяні тільки самим акліматизованим насінням. Широко завести кенаф у селянське господарство можна буде тільки тоді, якщо упорядкувати, а разом з цим і здешевити первісну обробку сировини. Та примітивна ручна обробка, що її практиковано до цього часу, коштує дуже дорого й дає волокно низької якості, через що воно багато втрачає на своїй ціні і культивування кенафу часто стає нерентабельним. Крім того, в південних районах України, де води замало, її не можна мати таку силу, як потрібна при ручному обробленні сировини. Отже, треба раціоналізувати й механізувати всю первісну обробку. Цю раціоналізацію товариство „Кенаф“ уже почало: виготовляє спеціальні машини для обдирання лубу, робить великі цементовані водоймища, в Одесі провадять досліди над аеробним мочінням (поливання водою певної температури намоченого й розкладеного волокна) і т.

інш. Товариство „Кенаф“ має намір побудувати в районах кенафосіяння чимало власних заводів і пунктів для первісної обробки кенафу. Потім і радгоспи т-ва „Кенаф“, що виконують функції насінневих розсадників, вони теж стануть пунктами для приймання та переробки стебла на волокно. Найправильніше й найраціональніше вся ця справа була б налагоджена, коли б від засівників приймати стебла й усю первісну обробку їх провадити на своїх пунктах і заводах. Тоді населення з великою б охотою стало сіяти кенаф. Перший кенафовий радгосп передбачається організувати в АМСРР, а потім у Запорізькій, Криворізькій і Мелітопольській округах, головню, в районах меліоративних робіт Дніпрельстану.

Виходячи з усього вищесказаного, можна зробити такі висновки:

1) кенафосіяння на Україні має великі перспективи;

2) вельми поширити кенафосіяння можна тільки тоді, коли:

а) організувати в районах кенафосіяння продукування акліматизованого насіння і

б) раціоналізувати первісну обробку сировини та перенести всю первісну обробку від засівників до товариства „Кенаф“;

в) налагодити (на кошти товариства „Кенаф“) широке вивчення цієї культури і організувати в широких масштабах досліди над нею по всіх дослідних станціях Степу;

Отже, коли це здійснити, то п'ятирічний план кенафосіяння на Україні буде цілком реальний, його ми тоді виконаємо і тим під кінець п'ятиріччя позбудемося імпортування джуту.

Я. ПОЮРОВСЬКИЙ

Коксобензольний експорт України в світлі світового ринку

Велике будівництво у коксобензольній промисловості, запроєктоване у нашій 5-тирічці, відкриває для нас нові, дуже великі експортні перспективи. Тим часом, світову продукцію й торгівлю коксобензольними продуктами саме найменш досліджено й висвітлено.

Не кажучи вже про те, що у нашій загальній і спеціальній пресі маємо про це лише уривчасті нотатки, які дають лише віддалену уяву, треба констатувати, що немає жодної друкованої праці з питань світової продукції й зовнішньої торгівлі продуктами коксобензольної промисловості. Це великою мірою від того, що нема систематизованої статистики про динаміку продукції й зовнішньої торгівлі окремих країн коксобензольними продуктами. Крім цього, либонь, те, що коксобензольна промисловість зв'язана з воєнною промисловістю, й примушує цілий ряд країн не публікувати цифри скільки випродуковано продуктів.

Висвітлюючи нашу зовнішню торгівлю коксобензольними продуктами, треба передусім підкреслити ті ґрунтовні зрушення, що у ній маємо проти довоєнного часу. З країни, що довозила коксобензольні продукти тепер стали країною — експортером цих продуктів.

* * *

До війни не було експорту коксобензольних продуктів з колишньої Росії через молодість російської коксобензольної промисловості, яка перед імперіалістичною війною нараховувала лише півтора десятка років свого розвитку.

При цьому дарма, що був розмірно швидкий темп розвитку коксобензольної промисловости Донбасу (що позначилося в більш як потроєному (з 11.550 тон до 39.300 тон) видобутку кам'яновугільної смоли за останні довоєнні 4 роки), — потреби внутрішнього споживальницького ринку зростали ще швидше. Це бачимо з наведеної таблиці імпорту продуктів розгонки кам'яновугільної смоли, що її складено за даними митних звідомлень з 1905 до 1913 р. (див. таблицю № 1).

Імпорт коксобензольних продуктів в кол. Росії перед війною.

Табл. 1.

	1905 р.		1908 р.		1911 р.		1913 р.	
	Пуд.	Карб.	Пуд.	Карб.	Пуд.	Карб.	Пуд.	Карб.
Кокс	26661650	3321004	25364270	3453677	42784343	5991707	59407278	11345252
Антрацен сир. .	6880	6875	16240	29430	50225	48906	36647	36002
Нафталін. неоч.	72623	51091	100505	83128	160681	138973	196750	157403
Фенол неочищен.	220297	191143	207672	175125	161580	166551	79779	96167
Бензол	18720	40200	86366	140242	135274	338908	220396	470579
Бензол очищ. .	—	—	167	1829	445	5317	1987	24082
Нафталін очищ.	—	—	114	1446	2107	8470	1556	9686
Карбол. кисл.	—	—	—	—	—	—	—	—
кристал. и плин.	26452	225284	14312	143176	14830	88986	17087	102522

З наведених цифр наочно бачимо систематичне зростання імпорту сирового антрацену, що 1913 р. у 5 разів був більший за розміри імпорту 1905 р.; імпорт неочищеного нафталіну збільшився у 2,7 разів і сирового бензолу — в 12 разів. Наведені цифри особливо унаочнюють зростання імпорту сирових продуктів.

Навпаки, щодо чистих продуктів — очищеного бензолу й очищеного нафталіну — бачимо надто невеличкі розміри імпорту і, що нема тенденції до її збільшення. Це слід пояснити тим, що на чисті продукти (чистий бензол та інші) було майже заборонне імпортне мито розміром — 90 крб. з тони, натомість на сировий бензол встановлено лише мито у 18 крб. з тони. Тим часом, скоро не було оговорено, яка має бути міра очищення, імпортери мали змогу під видом сирових продуктів, ввозити очищенні продукти, або такі, що їх треба було дещо очищувати.

Загальна вартість імпортованих товарів (див. таблицю) становила від 514 тис. крб. (1905 р.) до 896,4 тис. крб. (1913 р.); при чім останнім передвоєнним роком найбільш доведено серед коксобензольних продуктів — неочищеного бензолу, саме понад 50%.

В таблиці немає кам'яновугільної смоли, бо в митних збірниках імпорт смоли зазначено в загальній рубриці „деготь и смолы всякие кроме особо поименованных“. За даними Л. Ф. Фокіна (наведених у праці „Ресурси органического сырья в коксобензольной промышленности“) кам'яновугільної смоли доведено в Росію 1913 р. близько 40 тис. тон (2.474.800 пудів), коли всередині країни видобуток цього ж року смоли в 48.500 т. крім цього, доведено 3 тис. тон пеку.

Вищенаведена цифра імпорту кам'яновугільної смоли, мабуть дещо прибільшено, бо Л. Ф. Фокін взяв цілком увесь імпорт за рубрикою „деготь, смолы всякие, кроме особо поименованных“. Тим часом, митне відомство в цю рубрику включало і не кам'яновугільну смолу. Приміром, за 1911 р. в числі імпортерів смоли є також Фінляндія, що, як відомо, ніколи не мала власної продукції кам'яновугільної смоли.

За останні три передвоєнні роки, імпорт під рубрикою „деготь, смоли всякие . . .“ зростав осьяк: 1911 р. — 29.200 тон. (1.784 т. п.), 1912 р. — 35.400 тон (2.162 т. п.), 1913 — 40.000 тон (2.474 т. п.).

Основним імпортером в колишню Росію кам'яновугільної смоли й продуктів її розгонки була Німеччина, що довозила приблизно 70% загального довозу проти інших країн. Приміром, за даними 1912 року з Німеччини ввезено смоли понад 26 тис. тон., 1913 р. — 27.200 тон, також багато ввозила до нас смоли Голяндія: 1912 р. — 2500 тон, 1913 р. — 8.300 тон.

Сирового антрацену імпортовано також здебільша з Голяндії й Німеччини. Серед загального імпорту 1913 р. на пайку Німеччини припадало 350 тон і Голяндії 250 тон. В імпорті неочищеного нафталіну питому вагу окремих країн бачимо з осьяких цифр: Німеччина — 69%, Великобританія — 25%, Голяндія — $2\frac{1}{2}\%$, інші країни — $3\frac{1}{2}\%$.

Неочищеного фенолу імпортовано мало не цілком з Німеччини й Великобританії. За даними за 1913 р. питома вага Німеччини в імпорті фенолу в Росію становила — 61%, Великобританії — 36%.

Щодо імпорту бензолу, то питома вага Німеччини становила 85% та Англія — 15%. Очищені продукти: очищений нафталін та очищений бензол цілком імпортовано з Німеччини. Виїмком була карболова кислота, що її імпортовано вже з багатьох країн (Великобританії, Голяндії, Німеччини, Австро-Угорщини, тощо). Однак, і на цей продукт питома вага Німеччини була близько — 70% (за 1913 р.).

За даними проф. Орлова*) довоєнні ціни на коксобензольні продукти, що їх імпортувала Росія з Німеччини були осьякі: на антрацен від 82 к. до 1 крб. 17 коп. за пуд, неочищений нафталін від 80 к. до 81 коп., неочищений фенол від 1 крб. до 1 крб. 20 коп., неочищений бензол від 1 крб. 60 коп. до 2 крб. 46 коп.

З швидким темпом відбудування коксобензольної промисловости Донбасу (починаючи з 1922 р.) на багато змінився балянс коксобензольних продуктів у СРСР, через повільніше відбудування споживальницького ринку для цих продуктів. Одночасно на заводах Коксобензолу роками війни нагромадилися великі запаси по окремих товарах (пек), бо брикетна промисловість не працювала.

В зв'язку з тим, ми змогли не те, щоб імпортувати окремі коксобензольні продукти, а й вилучити деякі залишки на експорт.

Вперше зроблено спробу експортувати продукти Коксобензолу ще 1922-23 р.; саме цього року Укрдержторг експортував 2031 тон сульфат-амонію на суму 213,7 тис. крб (у собівартості „фоб“), що його вивезено в Геную. Наступного операційного року продсвжувано експортувати сульфат-амоній, саме — 1477 тон на 148,8 тис. крб. в Італію та Бельгію.

Та до систематичного експорту коксобензольних продуктів приступлено аж 1924-25 р., коли вивезено 321 тон амоніякової салітри на суму близько 86 тис. крб. та досліджено закордонні ринки для експорту пеку. Не дивниця, що на підставі цієї попередньої роботи пощастило наступного 1925-26 р. продати 15 тис. тон пеку на суму 446 тис. крб. Щодо експорту амоніякової салітри 1925-26 р. то салітри вивезено, через збільшені потреби внутрішнього ринку, на багато менше, саме — 94,7 тон на суму 25,3 тис. крб.; згодом амоніякової салітри більш не експортовано.

Що несподівано Коксобензол зумів реалізувати пек — продукт, що годі було його збути на внутрішньому ринку протягом ряда років і був

*) Проф. Орлов — Германская крупно-химическая промышленность перед войной.

мертвим капіталом на балянсі тресту, — то й трест зміцнив свою фінансову базу та зміг і надалі поширювати розганняння кам'яновугільної смоли. На початку 1926-27 р., що Коксобензол доустаткував і поширив продукцію розгонки смоли, то й через те зміг запроєктувати тільки для експорту — 15 тис. тон пеку, натомість коли попереднього року цього продукту Коксобензол випroduкував не більш, як 10-11 тис. тон.

З подальшим розгортанням експорту коксобензольних продуктів Донбасу, паралельно з розвитком цієї промисловости, маємо не абияке зростання експортної номенклатури: приміром, 1922-23 р. і 1923-24 р. вивезено лише один, наступними двома роками вивезено вже 3 товари, 1926-27 р. — 4 товари, а 1927-28 — 11 товарів.

На початку 1928-29 р. приступлено вже до експорту (включаючи сюди і надіслані і пробні партії товару) осьяких коксобензольних продуктів: сульфат-амонію, пеку, смоли, амоніякової салітри, сольвент нафти (ксілол, бензол, авіо-бензол, карболка, креолін, ксілольна фракція), днітро-хльорбензолу, фенолу, крео-нітріт-натрію, креозотового мастила.

Динаміку експорту окремих товарів з 1924-25 р. до 1928-29 р. бачимо з осьяких даних (див. табл. 2):

Експорт коксобензольних товарів з 1-X — 1922 р.
до 1-X — 1928 р.

(в тонах і тис. крб.)

Табл. 2

	1924-25 р.		1925-26 р.		1926-27 р.		1927-28 р.		Перше пів- річчя 1928-29 р.	
	Кільк.	Сума	Кільк.	Сума	Кільк.	Сума	Кільк.	Сума	Кільк.	Сума
Сульфат-амоній	2,2	0,5	—	—	3024	203,6	—	—	1442,4	102,0
Пек кам'яновугільний	1,6	1,2	14921,5	446,6	36380	1922,5	14559,5	451,4	14339,0	297,1
Смола	—	—	—	—	1355	66,3	4515,2	192,5	887,3	30,1
Салітра	321,8	85,4	94,7	82,3	—	—	—	—	—	—
Сольвент-нафт	—	—	—	—	25,3	58,2	33,3	2,4	253,6	20,2
Бензол	—	—	—	—	—	—	45,8	7,5	91,6	14,6
Авіо-бензол	—	—	—	—	—	—	2093,8	94,3	—	—
Карболка	—	—	—	—	—	—	574,1	65,7	94,2	11,7
Креолін	—	—	—	—	—	—	30,2	3,7	56,0	3,9
Ксілольн. фракц.	—	—	—	—	—	—	0,5	0,3	—	—
Днітро-хльор. бензол	—	—	—	—	—	—	13,4	1,5	86,5	10,2
Фенол	—	—	—	—	—	—	2,5	1,4	—	—
Мастило шпалопрп	—	—	—	—	—	—	2,1	1,5	—	—
Нітріт-натрій	1,6	0,6	—	—	—	—	—	—	77,7	3,2
	327,2	86,7	15016,2	471,9	41582	2250,6	21870,4	822,2	17328,3	493,0

Минулими роками найбільше кількісно й сумарно вивезено коксобензольних продуктів 1926-27 р., головню, через експорт пеку, що на нього через англійський страйк гірняків була згаданого року надзвичайно сприятлива кон'юнктура (реалізовані ціни Держторгу доходили 140 шілінгів, тобто, ціни у 4 рази були більші проти цін 1928-29 р.) 1927-28 р. в зв'язку із зростанням потреб внутрішнього ринку на пек, пошастило експортувати лише 14.559,5 тон, тобто, 40% експорту попереднього року. Тим часом виручено валюти за пек лише 23% проти виручки 1926-27 р. Першого півріччя 1928-29 р., за експорту в 14.339 тис. тон (чи на півтора % менше проти 1927-28 р.), виручено вже менш, саме на 34%.

Згадані цифри є собою наслідком загально-світового згіршення кон'юнктури по пеку, бо його перепродуковано через величезне збільшення розгонки смоли й збільшене виробництво пеку в країнах споживання. Що впали ціни на пек на закордонних ринках 1927-28 р. і 1928-29 р., то й впали світові ціни і на кам'яновугільну смолу. Приміром, коли 1926-27 р. реалізаційна ціна за тону нашої кам'яновугільної смоли була—108 шілінгів франко Здолбуново, то 1927-28 р. оця ціна впала до 90,76 шіл., а 1928-29 р. маємо ще більше зменшення ціни, саме 63-56 шіл.

Експорту плинних коксобензольних продуктів, що почато лише 1926-27 р., була на перешкоді їхня висока собівартість, як і те, що ці продукти були невідповідні стандартам світових ринків. Одночасно в експорті цієї категорії коксобензольних продуктів великі неув'язки були через те, що ми недосить пристосували наш транспорт, бракувало цистерн, як і технічної відповідної бази (переливних баків) в Маріюпольському порті. Апарат торгпредств, що не було в ньому спеціалістів по цих товарах, також не міг притаманно пристосуватися до збуту коксобензольних продуктів.

Дарма, що були оці об'єктивні утруднення, ми хоч і не були досить обізнані з ринком для наших товарів, таки зуміли поширити експорт коксобензольних продуктів та пристосувати наші товари до потреб закордонних ринків.

Коли б ми хотіли виявити справжній напрямок збуту наших продуктів, то на це цифри реалізації наших коксобензольних товарів в окремих країнах не можуть бути цілком показовими. Приміром, покупцем нашого пеку довгий час була Англія, що сама найбільше експортує пек за кордоном. В зв'язку з тим, англійські фірми надто зацікавлені з того, щоб нашим розмірно невеличкими пайками нашого експорту не спричинити зменшення цін на англійський експортований пек. Слід вважати, що ми експортували наш пек на осьякі ринки: у Францію (головний споживальницький ринок, що купував не менш 70-80%) та в Італію.

Кам'яновугільну смолу експортовано в Німеччину, Австрію, Латвію і частинно в Польщу; при чім, як на транспортні обставини, лімітрофи є найкращими ринками для цього товару.

Сульфат-амоній експортовано в Італію й Францію, сольфент-нафту в Бельгію.

Плинні коксобензольні продукти експортовано, головню, в Австрію, Бельгію та Німеччину. Наприкінці 1927-28 р. ми почали експортувати наші коксобензольні продукти вже до 14 країн.

* * *

Ми вгорі вже зазначили, що систематизованих матеріалів про динаміку продукції й зовнішньої торгівлі окремих країн коксобензольними продуктами ми не маємо в нашій літературі. Це питання дещо висвітлюється в спеціальних чужоземних виданнях і хемічних журналах. Найкраще висвітлюючи ці питання журнал „Хеміше-Індустрі“ здебільша наводить лише цифри імпорту й експорту окремих країн, не висвітлюючи самого процесу продукції. Заразом публікована статистика продукції й зовнішньої торгівлі коксобензольними продуктами на багато одмінна в окремих країнах щодо методу групування товарів. В зв'язку з тим, дуже важко обчислювати загальні зведені дані по окремих країнах та вилучати цифри, що змальовують роботу по другорядних коксобензольних продуктах.

На початку поточного сторіччя обчислювано світового видобутку кам'яновугільної смоли в 2.700.000 тон, зокрема 900 тис. тон добувала Англія та 500 тис. тон—Німеччина.

Роками війни коксобензольна промисловість, що виробляла ряд побічних продуктів для воєнної промисловости, на багато розвернулася й подужчала.

Не кажучи вже про основні країни (Англія, З. Д. П. А., Німеччина), про що ми говоритимемо далі, зазначимо, що навіть така країна як Італія, що працює на імпортованому вугіллі, поклала собі утворити свою власну коксобензольну промисловість, аби лише позбутися залежності від закордону.

Яка була динаміка розвитку світового витоплення чавуну, що показує зростання бази для випалювання коксу й через те видобутку побічних продуктів, бачимо з осьяких даних (міл. тон): 1913 р. — 77,7 міл., 1923 р. — 68,9 міл., 1925 р. — 75,8 міл. та 1927 р. — 84,2 міл. тон.

Минулими роками також не аби як раціоналізовано продукційні процеси коксобензольної промисловости, через що на багато збільшено добуток продуктів. Що вкладено капітали в цю галузь промисловости в Америці, то й 1927 р. вироблювано коксу — 82,6%, саме на рекупераційних печах і лише 17,4 на вуликових, натомість 1913 р. на вуликових печах вироблено — 72,5% загального добутку коксу. Оце саме маємо також і в інших країнах, засібна в Німеччині, де тепер мало не цілком вживають рекупераційних печей.

1907 р. добуто побічних продуктів лише 5% загальної вартости добутку коксових печей, 1922 р. — 18%, 1924 р. — 31%. Вагової кількості добутової смоли 1907 р. було — 0,6% від карбонізованого вугілля, 1912 р. — 1½%, 1924 — 2½%. (Вага одержаного № H⁴/₂ SO₄ 1907 р. становила 0,2% від ваги спожитого коксу, 1924 р. — 1%). Пересічно добуто бензолу 1924 р. у 20 разів більше проти добутку 1907 р. На багато збільшено також добуток мастива (креозотого та іншого): 1927 р. саме добуто 5 галонів на 100 тон вугілля, 1912 р. — 20 гал., 1923 р. — 90 гал. на 100 тон вугілля.

Крім цього, що збільшено постачання людності газу, паралельно із побудуванням великого числа газопроводів*), то й одержано додаткові ресурси для вироблення побічних продуктів сухої перегонки кам'яного вугілля.

В зв'язку в вищенаведеними моментами (збільшене споживання газу, раціоналізація продукційних процесів, збільшення числа рекупераційних печей), виробництво коксобензольних продуктів зростає швидше, як витоплення чавуну. Приміром, коли збільшено витоплення чавуну з 1913 до 1925 р. на 10%, то смоли за той же період добуто мало не вдвоє.

Надвичайно збільшилася номенклатура добуваних із кам'яної смоли побічних продуктів. За даними В. О. Камерницького та І. Н. Рамбаха**), в Америці що-року відкривають по декілька десятків продуктів від перегання кам'яновугільної смоли: 1924 р. відкрито 60 нових продуктів, 1925 р. — 34, 1926 р. — 48 і 1927 р. — 40.

Не зважаючи на таке велике зростання добутку кам'яновугільної смоли й від неї продуктів, споживальницький ринок для коксобензольного виробу зростає ще швидшим темпом, що й позначається динамікою цін на ці продукти.

Приміром, за даними „Chemical Age“ вартість одної тони смоли 1924 р. в 3½ рази перевищувала її вартість 1927 р.; бензол 1907 р. розцінювано в 5 пенсів за галон, 1924 р. — в 1 шілінг за галон, 1929 р. —

*) В Америці 1926 р. обслуговувано газом 14.731 чол., за відпускання 1.714 мільд. кубоф. газу.

**) В. О. Камерницький и И. Н. Рамбах „Развитие органич. химич. производств в САСШ за 1927 г.“ — „ЖХПР“.

від 10 до 11 пенсів за галон. Галон креозотового мастила коштував 1907 р.—3 пенси, 1924 р.—7 пенсів, 1929 р.—4½ пенси за галон. Найменше збільшення ціни маємо по сульфат-амонію, саме з 11 фунтів 5 шілінгів за тону до 12 фунтів 4 шіл. за тону 1924 р. Тепер („Хемікаль Трейд Джерналь енд Хемік Енжін. від 29 травня 1929 р.) ціна сульфат-амонію зменшилася до 20 фунт. 13 шіл. Це було через не абиякий розвиток промисловости синтетичного азоту, що, як дуже дешевий, витискує сульфат-амоній.

Пересічна вартість пеку також збільшилася на 133% (з 24 шіл. 1907 р. до 56 шіл. за тону 1924 р.).

Що в обставинах невпинного зростання виробництва коксобензолної промисловости на багато зросли ціни, то це (крім загального підвищення повоєнними роками індексу цін на промислові товари) від поширення попиту на продукти сухого переганяння кам'яного вугілля, що їх широко пристосовували в дорожньому будівництві (смола й пек), на брикетування (пек), як паливо і як горюче для двигунів внутрішнього згорання (бензоли, мастила), на вироблення фарбівників, азотових угноень, і також у війсьній промисловості. Тепер на дорожнє будівництво тільки одна Європа витрачає понад 1 міл. тон вугільної смоли, зокрема Франція—близько 200 тис. тон та Англія 400 тис. тон.

Крім широкого пристосування бензолів, як моторного горючого (в ЗДПА—понад 80 міл. галонів на суму 18 міл. доларів). Америка також використовує понад 50% своєї смоли, як палива. Останніми роками на ринку коксобензолних продуктів можна констатувати падіння цін, що по різному позначилося на окремих продуктах. Найбільш впали ціни на пек, фенол, кам'яновугільну смолу.

Крім специфічних причин для кожного окремого товару, саме, як до розмірів його виробництва та ринкового попиту. Також позначилися на цінах і кон'юнктурні обставини світового господарства, що відмітні загальним зменшенням товарового індексу. Це повинно було позначитися найбільше на коксобензолних продуктах, скоро вугільна промисловість переживала найбільшу кризу. Приміром, основний експортер вугілля—Англія ось наскільки зменшила свій експорт вугілля*): 1913 р. експортовано—73,4 міл. тон, 1923 р.—79,5 міл. тон, 1924 р.—61,7, 1925 р.—50,8, 1927 р.—51,1 міл. тон.

Одночасно зменшилося споживання вугілля на голову людности: перед війною споживано в Англії 86 англ. центнарів на рік, 1924 р.—83 центн., а 1925 р. лише 78 англо центнарів.

Поряд із зменшенням експорту ще більше падають ціни. Пересічна ціна за тону вугілля „фоб“ становила (в шілінгах і пенсах): 1924 р.—23,5, 1925—19,10, 1927—17,10, 1928—15,9.

Отже, ціна на вихідну сировину вугілля зменшилася за 4 роки на 4%, що безперечно, мало позначитися так чи інак на усіх коксобензолних продуктах та, перед усім, на кам'яновугільній смолі й пеку.

Що притаманно організовано науково-дослідницьку роботу щодо пристосування коксобензолних продуктів і відкрито нові види побічних продуктів переганяння смоли, то й слід очікувати раз-у-раз несподіваних змін у попиті й цінах на окремі продукти.

Приміром обмежені можливості для пеку (що становить 50% усього розганяння смоли) окремими періодами давить на відпускні ціни. Проте, якщо близьким часом буде успішно закінчено роблені тепер досвіди по перетворенню в впливне паливо,—ми матимо не абияке зростання по-

*) Мировой угольный кризис и положение английской каменноугольной промышленности.—Жур. „Мировое Хозяйство и Мировая Политика“.

питу на цей продукт і відповідне підвищення цін. За характерний приклад неурівноважености цін може правити сульфат-амоній, що на нього ціни поволі меншають у міру розвитку в Європі промисловости синтетичного азоту.

З другого боку, що успішно буде закінчено роблені тепер досвіди по півкоксуванню, то це зробить буквально революцію у світовій коксобензольній промисловості.

Розгляньмо тепер питому вагу окремих країн у світовій продукції й зовнішній торгівлі коксобензольними продуктами; на це подаємо ось-які дані про розміри продукції кам'яновугільної смоли, що опублікував Імперіал Інститут і що на думку „Хеміше-Індустрі“, дають приблизно правильні цифри: (в тис. тон):

	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Великобританія . .	1700	1800	1700
Південна Африка .	1	1	2
Канада	10	10	11
Австралія	9	9	11
Бельгія	131	130	130
Чехо-Словаччина .	67	69	68
Франція	369	420	440
Німеччина	516	876	862*)
Італія	6	7	18
Голяндія	92	136	130
Польща	76	56	50
Еспанія	23	39	64
Швеція	18	16	15
Алжир	3	—	—
З. Д. П. А.	2000	1900	2164
Япанія	412	428	508
	5433	5897	6173

Наведені Імперіал-Інститут'ом цифри виробленої смоли в окремих випадках уґрунтовно на виробленні сульфат-амонію, в інших випадках наведено, як проектовні. Точно обчислити не можливо, бо в митних довідниках окремих країн, під назвою „деготь“ показано різні смоло-продукти, зокрема пек та різні сорти смол. В таблиці нема скільки виробила Південна Америка, Британська Індія, Нова Зеландія та СРСР.

Інженер Казьмін у своїй праці, не вказуючи джерел, визначає світовий добуток смоли 1925 р. близько 5000 тон, однак, зовсім по іншому він розподіляє цей добуток по окремих країнах: 1500 тис. тон Німеччина, 1600 тис. тон—Англія й близько 1300 тис. тон ЗДПА; куди менше цифри добутої смоли наводить В. А. Карра (у своїй праці „Мировые рынки анилиновых красителей и перспективы экспорта СССР“): 1923 р.—3994 тис. тон, 1924 р.—4543 тис. тон, 1925 р.—4575 тис. тон.

Найточніші цифри слід вважати саме вищенаведені цифри Імперіал-Інституту, бо на підставі офіційної статистики продукції й зовнішньої торгівлі за 1927 р. є підстави думати, що 1927 р. в цілому світі вироблено від 8 до 8½ міл. тон, зокрема ЗДПА—2.945 тис. тон, Англія близько 2 міл. тон, Німеччина 1.600 тис. тон. Франція 543 тис. тон та інші країни близько 1 міл. тон. Візьмімо динаміку зростання добутку смоли: то особливе місце мають ЗДПА, де загалом з 1921 р. до 1927 р. подвоєнно добуток смоли.

У світовій торгівлі за 1924 р. кам'яновугільної смоли та від неї побічних продуктів експортовано на 115 міл. дол. (приблизно 12% сві-

тового експорту хемічних товарів)*); при чім з цієї суми на Німеччину припадає 58,229 тис. доларів, на ЗДПА — 14.093 тис. доларів, на Англію понад 16.300 тис. дол., Францію — 8.211 тис. дол. і Італію — 682 тис. дол. Оці цифри уґрунтовано на даних меморандуму Ліги Нації. Перевіривши ці цифри з даними митної статистики головних країн, виявлено, що цифри не відповідають лише цифрам про експорт Німеччини: саме офіційна німецька статистика фіксує експорт коксобензольних продуктів з Німеччини приблизно у 4-ро менше проти даних Ліги Нації.

Вищенаведеними даними про добуток смоли доведено величезні досягнення ЗДПА, що не зважаючи на менші цифри експорту проти інших країн, таки щодо добутку смоли на багато перегнали Німеччину й Англію. Заразом бачимо велике зростання коксобензольної промисловости Франції та Японії, як і організацію власної коксобензольної промисловости у Польщі, Еспанії, Італії, Канаді та інших країнах.

Своєю зовнішньою торгівлею ЗДПА на багато відстають від Німеччини, бо в середині ЗДПА більше споживають основних продуктів коксобензольної промисловости. Тоді, коли Німеччина імпортує лише на суму: 1925 р. — 5.895 тис. марок, 1927 р. — 7.937 тис. мар., Америка імпортує більше, як експортує; це бачимо з осьяких даних (в тис. доларів):

Експорт-імпорт Америки продуктів кам'яновугільної смоли.

	Імпорт		Експорт	
	1926 р.	1927 р.	1926 р.	1927 р.
Сировина	13072	16296	7060	10359
Проміжні продукти	775	1147	339	353
Остаточні продукти	5959	6544	6694	6385
Разом	19806	23987	14093	17097

Наведеними роками, як експорт, як і імпорт збільшився на 21%. Головною статтею коксобензольного імпорту Америки є креозотове мастило, що його 1926 р. імпортовано на 11.720 тис. дол. і 1927 р. на 15.381 тис. дол.

За даними на 1924 р. Англія виробила продуктів кам'яновугільної смоли — 6.834 тис. фунт. стерлінгів (близько 65 міл. карб.). Тепер в Англії інтенсивно будують нові коксобензольні заводи й реконструюють старі заводи на те, щоб збільшити число продуктів та їх здешевити.

Не абияким темпом розвитку своєї коксобензольної промисловости позначається Франція. Приміром, на коксувальнях 1920 р. вироблено сирової смоли — 57.343 тон, а 1924 р. — 171.627 тон; пеку 1929 р. — 25.343 тон, 1924 р. — 69.133 тон; відігнаної смоли 1920 р. — 25.343 тон, 1924 р. — 69.133 тон; бензолу 1920 р. — 7.220 тон, 1924 р. — 32.595 тон.

Крім невинного зростання виробництва побічних продуктів на коксувальнях, зростає виробництво побічних продуктів також і на газовнях, однак, куди меншим темпом: 1921 р. на газовнях добуто сирової смоли — 225.304 тон, 1924 р. — 242.787 тон; пеку 1921 р. — 51.004 тон, 1924 — 55.067 тон.

1927 р. у Франції добуто смоли близько 487 тис. тон; при чім, на майбутнє передбачається ще більш добути смоли, бо будують нові печі

*) „Журнал Хемической промышленности“ № 5 за 1929 р.

(головно, в західних районах). Скільки спожито й добуто смоли у Франції це бачимо з осьяких даних:

За 1927 р.	
Добуто на коксувальнях	254 тис. тон смоли
„ „ газівнях	233 „ „ „
Разом	487 тис. тон смоли
Імпортовано із Саарської області . . .	15 тис. тон смоли
„ „ Німеччини	41 „ „ „
Разом	543 тис. тон смоли
Спожито для потреб розгання	338 тис. тон смоли
„ „ інших потреб	20 „ „ „
„ на експорт	13 „ „ „
Дорожнє будівництво	172 „ „ „

Із загальної пайки виробленого бензолу у Франції—1927 р.— 61.200 тон (1921 р. вироблено разом 10 тис. тон)— на газівнях вироблено 12.700 тон і на коксувальнях і смолоперегонних заводах—48.500 тон.

Що французька коксобензольна промисловість на багато розвинулася, це доведено цифрами зовнішньої торгівлі, наведених в № 10 „Хеміше-Індустрі“ за 1929 р. (продукти від розгання смоли без пеку):

	1913 р.	1927 р.
Імпортовано	74.910	12.500
Експортовано	2.332	51.673

Слід також підкреслити розвиток власної коксобензольної промисловості у Польщі. За даними „Хеміше-Індустрі“ (квітень 1927 р.) Польща, що ще 1923 р. імпортувала амоніакової салітри на 4.000 тис. злотих, вже 1925 р. зменшила свій імпорт до 340 тис. злотих; це показує, що польська промисловість вдовольняє внутрішнім потребам на амоніакову салітру.

3. МАНЬКІВСЬКА

До питання про поставлення кон'юнктурних спостережень у галузі товарообороту в 1928-30 р.

Поточний рік вніс цілу низку поважних змін у структуру господарських форм та в організацію господарських зв'язків. Вже протягом останніх років посилювалось зростання плянового, регуляційного начала в нашому господарстві, і це поступовно обмежувало вплив стихійних факторів і спричинилося до того, що 1929-30 р. характеризуватиметься перевагою в нашій економіці нових форм господарського життя. Якщо до 1928-29 р. безпосереднє плянове начало поширювалось головню на ті галузі народного господарства, де виробнича база була в руках усупільненого сектору (промисловість, транспорт, радгоспи, колгоспи), а вплив на неорганізоване селянське господарство здійснювано шляхом низки посередніх, здебільшого ринкових метод регулювання (система цін, промтоварне постачання тощо) то наступного року замість цих метод чим раз більшої ваги набуває безпосереднє регулювання виробни-